

**COURSE
GUIDE**

**IGB122
INTRODUCTION TO GRAMMATICAL PATTERNS IN
IGBO (MMALITE AMUMAMU USORO UTOASUSU IGBO)**

Course Team   Odee Ihe Omumu: Dkt. Chinweude N. Ugochukwu
Ngalaba Igbo, Asusu Afrika na nke Eshia
Mahadum Nnamdi Azikiwe Oka, Najirja
(Department of Igbo, African & Asian Studies,
Nnamdi Azikiwe University, Awka, Nigeria)
Onye Odezi Ihe Omumu: Prof. Greg O. Obiamalu
Ngalaba Lingwistiks,
Mahadum Nnamdi Azikiwe Oka, Najirja.
(Department of Linguistics, Nnamdi Azikiwe
University, Awka, Nigeria)
Onye Nchikwa Ihe Omumu: Prof. Herbert S.
Igboanusi
Ngalaba Lingwistiks na Asusu Afrika,
Mahadum Ibadan, Najirja
(Department of Linguistics & African Languages,
University of Ibadan, Nigeria)
Onye Odezi Ihe Omumu: Mazi Chukwuemeka
Nwosu - NOUN

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

© 2021 by NOUN Press
National Open University of Nigeria
Headquarters
University Village
Plot 91, Cadastral Zone
Nnamdi Azikiwe Expressway
Jabi, Abuja

Lagos Office
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island, Lagos

e-mail: centralinfo@nou.edu.ng
URL: www.nou.edu.ng

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, in any form or by any means, without permission in writing from the publisher.

Print: 2021

ISBN: 978-978-058-355-2

NDINA**IHU AKWUKWO**

Mkpolate.....	iv
MbunucheIzugbe.....	iv
Mbunuche Kpomkwem.....	iv
Nkwalhe omumu	v
Ngwa Ihe Omumu.....	v
Yunit Ihe Omumu	v
Akwukwo Ogugu na Nrutaka	vi
Nnwale.....	vi
Ihe Omume.....	vi
Ule na Enyemmaaki.....	vii
Usoo Enyemmaaki	vii
Ndina Ihe Omumu.....	vii
Ka a ga-esi Ritekaricha uru ihe Omumu a.....	viii
Ndi Nduzi na Nkuzi	ix
Nchikota.....	ix

MKPOLITE

IGB 122 bụ ihe ọmụmụ nwere kredit abụọ, nke a na-eme n'afọ nke mbụ n'otu agba agumakwukwo simesta. E dere ya maka ụmụ akwukwo na-eme Igbo kpomkwem. O nwere yunit ihe ọmụmụ iri abụọ, nke rụturu aka n'ihe dị iche iche metụtara utoasusu Igbo n'ogo mmuta nke a. E si n'asusu Igbo weta atụ niile e nyere n'akwukwo a iji ziputa ihe ndi mebere utoasusu Igbo na ka ha si aga n'usoro. E webatakwarara atụ sitere n'asusu Bekee n'ebe ole na ole iji mee ka nkowa ufodu doo anya.

Nduzi ihe ọmụmụ a ga-akowara gi ihe kọọsụ a na-ekwu maka ya, akwukwo di iche iche a ga-agu, na ka a ga-esi jiri ha ruo oru. O ga-ekwu oge ole Yunit Amumamu o bula nwere ike iwe na ka a ga-esi mee ihe omume so ya. O di mkpa na a ga na-aga klasị ka nwata akwukwo na ndi nkuzi ya nwee ike kparita gbasara ihe nhiamahu nwere ike idaputa n'ihe ọmụmụ a.

MBUNUCHE IZUGBE

E mebere kọọsụ a iji dubanye ụmụ akwukwo na mmalite amumamu usoro utoasusu di ka o si metuta asusu Igbo. Ihe ndi gbara okpurukpu a na-atu anya ha bu:

- a. idubanye gi n'omumu usoro utoasusu di ka otu n'ime ngalaba asusu Igbo
- b. ikowa ihe ndi mebere utoasusu Igbo na udi ha di iche iche
- c. iziputa nkejiasusu di iche iche asusu Igbo hibere isi na ha
- d. ikowara gi nkeji asusu nke o bula na njirimara ha n'asusu Igbo
- e. iziputa usoro okwu di iche iche e nwere n'Igbo na omumaatu ha di iche iche.

MBUNUCHE KPOMKWEM

Yunit ihe ọmụmụ niile di n'akwukwo a nwechara ebumnobi ha. O kwesiri ka nwata akwukwo guo ebumnobi unit o bula tupu a malite ileba anya na nkuzi e nwere n'okpuru ya. Olile anya bu na a gbasoo usoro a bido n'isi ruo na ngwucha kọọsụ a, na nwata akwukwo ga-enwe ike:

- a. kowaa ihe utoasusu Igbo putara
- b. ikowa udaasusu, mkpuruasusu, mkpuruokwu, nkejiokwu na udaolu Igbo
- c. itule nkeji asusu di iche iche nke utoasusu Igbo hibere isi na ha
- d. ikowa na imebe usoro okwu di iche iche e nwere n'asusu Igbo.

NKỌWA IHE ỌMỤMỤ

Iji mee ihe ọmụmụ a nke ọma ma meruo ya n'isi, ọ dị mkpa na nwata akwụkwọ gụrụ yunit ọ bụla, guo akwụkwọ ọgụgu a tuputara, nakwa akwụkwọ ndị ọzọ NOUN weputara. Nkeji ọ bụla nwere ihe omume nke onwe so ya. N'agbata dị iche iche n'ihe ọmụmụ a, a tụtụ anya na a ga- ezute ihe omume ndị ahụ e mere maka ntụle. Ọ ga-ewe ihe dị ka izu ụka iri abuo na otu iji mecha ihe ọmụmụ a. Na ngwucha ihe ọmụmụ a, e nwere ule mmechi. E deputara ihe niile gbasara ihe ọmụmụ a n'ebe a. I ga-eweputa oge guo nkeji ọ bụla nke ọma ka I nwee ike mee ihe ọmụmụ a ọfuma ma mechaa ya n'oge.

NGWA IHE ỌMỤMỤ

Ihe ndị ya na ihe ọmụmụ a so gụnyere:

1. Yunit ihe ọmụmụ
2. Akwụkwọ ọgụgu ga
3. Oge nziputa ihe amutarala

YUNIT IHE ỌMỤMỤ A NWERE

E nwere Yunit ihe ọmụmụ iri abuo dị ka e si deputa ha ebe a:

Modul 1 Ụtọasusu Igbo

Yunit1	Gini bụ Ụtọasusu?
Yunit 2	Ụdaasusu Igbo
Yunit 3	Mkpuruasusu na Mkpuruokwu
Yunit 4	NKejiokwu na Ụdaolu

Modul 2 Nkeji Asusu

Yunit 1	Nkọwa Nkeji Asusu
Yunit 2	Mkpọaha
Yunit 3	Aha na Nnọchiaha
Yunit 4	Ọnụogugu
Yunit 5	Nkọwa

Modul 3 Ngwaa na Nkwuwa

Yunit 1	Ngwaa na Ngalaba ya
Yunit 2	Ụdị Ngwaa
Yunit 3	Nsinangwaa
Yunit 4	Nkwuwa

Modul 4 Mgbakwunye, Nsokwunye, Mbuuzo na Njiko

Yunit 1	Mgbakwunye
Yunit 2	Nsokwunye
Yunit 3	Mbuuzo
Yunit 4	Njiko

Modul 5 Usoro Okwu

Yunit 1	Nkebiokwu
Yunit 2	Nkebiahiri
Yunit 3	Ahiriokwu

Modul 1 ga-edubanye gi n'amumamu utasusu Igbo; udaasusu Igbo, mkpuruasusu na mkpuruokwu tinyere nkejiokwu na udaolu. Modul 2 lebara anya na nkwa nkeji asusu, mkpoha na ngalaba ya na kwa nkeji asusu nkwa. Modul 3 na-akwa ngwaa, ngalaba ya, udi ya, nsinangwaa na nkwa. Modul 4 na-akwa nkejiasusu mgbakwunye, nsokwunye, mbuuzo na njiko. Modul 5 kwara usoro okwu di iche iche e nwere n'asusu Igbo. E nwere yunit iri abuo n'ihe omumu a. Yunit o bua nwere ihe omumu a ga-amu n'otu izu. O gunyere ebumnobi nkuzi, ntuzi aka ihe omumu, akwukwo ogugu, ihe omume nke onwe na ihe omume onye nkuzi ga-amaaki. Ihe ndi a niile na-enye aka n'imejuputa ebumnobi yunit o bua na kwa nke koso a.

AKWUKWO OGUGU NA NRUTAKA

Ngwa nkuzi a bu akwukwo kachasi mkpa n'ihe omumu a, mana i nwere ike igu akwukwo nrutaka edeputara n'ebe a iji gumi ihe omumu a nke oma.

NNWALE

E kewara nnwale a ga-eme n'ihe omumu a uzọ abuo: ihe omume onye nkuzi ga-amaaki na ule odide. Oge a na-eme ihe omume ndi a, a turu anya na a ga-etinye ihe niile a mutara n'ihe omumu n'oru. Nwata akwukwo ga-ezigara onye nkuzi koso a ihe omume niile o mere maka nelele etu oge ihe omumu a na kwa fail ihe omume si kwu. Ihe omume nelele ga-ebu pasent iri ato (30%) n'ime pasent 100% ihe omumu a.

IHE OMUME

E nwere ihe omume onye nkuzi ga-amaaki na ngwucha yunit o bua. A turu anya na nwata akwukwo ga-eme nke o bua n'ime ha. Onye nkuzi ga-amaaki ha niile ma horo maaki ato o bua kachasi mma iji nweta

maakị nnwale ngawanye. Ihe omume nke ọ bụla n'ime ha bu pasent iri (10%).

Nwata akwukwo mecha ihe omume ọ bụla, ọ ga-ewere ya na foom ihe omume zigara ha onye nkuzi. Ọ ga-agba mbọ hụ na ha ruru onye nkuzi aka tupu oge e nyere maka nke a agafee. Ka o sila dị, ọ bụrụ na o nwere ihe ga-eme na ị gaghị enwe ike imecha ihe omume a tupu oge e nyere eruo, ị ga-akpoturu onye nkuzi gi rịọ ya ka o nyetukwuo gi obere oge.

A gaghị enye nwata akwukwo oge ọ bụla ma ọ bụrụ na oge e nyere maka iziga ihe omume agafechaala, belu sọ n'ọnọdụ ajọ ọdachi.

ULE NA ENYEMMAAKI

Ule ikpeazu maka IGB 122 ga-ewe awa abuo nke ga-ebu pasent iri asaa (70%) n'ime maakị ihe omumu niile. Ule ikpeazu ga-adikwa ka ajuju e zutere n'ihe omume di iche iche e merela. A ga-anwale nwata akwukwo n'ihe niile a kuziiri ya n'ihe omumu a. Ọ ga-agba mbọ hụ na o ji oge e nwere n'agbata mmecha nkuzi ikpeazu na ule gugharia ihe niile e mere n'ihe omumu a. Ọ ga-abakwara ya uru ma ọ gugharia ihe omume nke onwe na ihe omume onye nkuzi nyere tupu ule eruo.

USORO ENYEMMAAKI

Tebul na-esote na-egosi etu a ga-esi nye maakị n'ihe omumu a.

Nnwale	Maakị
Ihe omume 1-4: maakị n'ime atọ kachasi mma =(10% ụ3)	30%
Ule ikpeazu	70%
Mgbako	100%

NDINA N'IEHE OMUMU A

Yunit	Isi okwu	Emereme kwa izu	Ihe omume
	Nduzi kọọsụ	1	
Modul 1 : Ụtọasụ Igbo			
1	Gini bu utoasusu?	2	Ihe Omume 1
2	Udaasusu Igbo	3	Ihe Omume 2
3	Mkpurasusu na Mkpuruokwu	4	Ihe Omume 3
4	Nkejiokwu na Udaolu	5	Ihe omume 4
Modul 2 : NKeji Asusu			
1	Nkwa Nkeji asusu	6	Ihe Omume 5
2	Mkpoha	7	Ihe omume 6
3	Aha na Nnochiaha	8	Ihe Omume 7
4	Onuogugu	9	Ihe Omume 8
5	Nkwa	10	Ihe Omume 9

Modul 3 : Ngwaa na Nkwuwa			
1	Ngwaa na ngalaba ya	11	Ihe Omume 10
2	Uđi Ngwaa	12	Ihe Omume 11
3	Nsinangwaa	13	Ihe omume 12
4	Nkwuwa	14	Ihe Omume 13
Modul 4 : Mgbakwunye, Nsokwunye, Mbuuzo na Njiko			
1	Mgbakwunye	15	Ihe Omume 14
2	Nsokwunye	16	Ihe Omume 15
3	Mbuuzo	17	Ihe Omume 16
4	Njiko	18	Ihe Omume 17
Modul 5 : Usoro Okwu			
1	Nkebiokwu	19	Ihe omume
2	Nkebiahirị	20	Ihe Omume 18
3	Ahirịokwu	21	Ihe Omume 19
	Nkuzigharị	22	
	Ule	23	
	Mgbako	23	

KA A GA-ESI RITEKARİCHA URU IHE OMUMU A

N'udị agumakwukwo oteaka a, yunit nkuzi na-anochi anya onye nkuzi mahadum. Uru nke a bara bu na o na-eme ka e nwee ike guo ma mee ihe omume di na ngwa nkuzi etu o si masi onye, n'ebe na oge o ji choo. Ya ka o ji di mkpa na nwata akwukwo hutara nke a di ka igu ihe nkuzi karija ige onye nkuzi na klasị. Etu onye nkuzi ga-esi nye nwata akwukwo ihe omume na klasị ka Yunit Amumamu a si nye gi ihe omume i ga-eme n'ebe o kwesiri.

A haziri yunit niile n'otu usoro. Isi nke mbu na yunit o bu bu mkpolite n'isiokwu a ga-akuzi na yunit ahụ, na etu yunit ahụ si metuta nkeji nkuzi ndi ozo. Nke na-eso ya bu mbunuche nkuzi. Nke a na-akowa ihe e kwesiri ima ma e mecha ihe omumu. O di mkpa ka nwata akwukwo na-atule ntuzi aka na mbunuche ndi a mgbe o na-agu akwukwo a. I guchaa yunit o bu, I kwesiri itule ma I mejuputara mbunuche ndi ahụ ma o bu na I mejuputaghị ha. O buru na I na-eme etu a kwa mgbe, I ga-eme ofuma n'ihe omumu a.

E nwere nnwale onwe na ngwucha yunit o bu; usa ha dikwa n'ime ihe omumu o bu. Ime ihe omume ndi a ga-enyere nwata akwukwo aka imejuputa ebumnobi yunit o bu ma kwado gi maka ihe omume na ule ga-eso ya. Nwata akwukwo ga-agba mbu mee ihe omume o bu na n'oge kwesiri na yunit o bu. E nwechara atu e nyere na yunit o bu; I kwesiri itule ha ma i rukwute ha.

NDỊ NKŪZI/NDUZI NA ỌMŪMŪ AKWŪKWỌ

E weputara awa asatọ maka ikuzi ihe ọmumụ a. A ga-agwa nwata akwukwo ubochi, oge na ebe a ga-eme nke a tinyere aha na akara ekwentị onye nkuzi. A ga-eme nke a ozigbo e tinyere gi n'otu nkuzi.

Onye nkuzi ga-amaaki ma dee gbasara ihe omume niile umu akwukwo mere; o ga-etinye uchu n'ima ma ha na-aga n'ihu ma ha na-ada ada, ka ha na-enwe nhamahu iji hu na o nyeere ha aka n'ebe kwesiri mgbe oge nkuzi ihe ọmumụ na-aga n'ihu. Nwata akwukwo ga-agba mbọ hu na o zijeere onye nkuzi ihe omume nke o mere tupu oge e nyere agafee. O ga-amaaki ya ma zighachitere ya ya n'oge n'adighi anya.

Nwata akwukwo kwesiri ikpoturu onye nkuzi ya n'ekwe-nti ma o bu na 'e-mail' ma o buru na o choo enyemaka. i kwesikwara ikpoturu onye nkuzi gi ma o buru na:

- i ghoghi akuku ihe ọmumụ, yunit ma o bu ihe ndi e nyere gi guo
- ihe omume nnwale onwe na-enye gi nsogbu
- I nwere ajuju ma o bu na ihe omume na-enye ya nsogbu
- Ihe onye nkuzi gi kwuru banyere ihe omume ma o bu banyere maaki e nyere gi n'ihe omume gi edoghi gi anya.

Nwata akwukwo ga-agba mbọ gaa ogbakọ nkuzi ga. O bu naani ohere ahụ ka o nwere ihu ndi nkuzi ya ihu na ihu ma juo ajuju ndi a ga-aza ya ozigbo. Ha nwere ike ikwu maka nsogbu o bu na enwe gbasara ihe ọmumụ ya. Iji rite elele na nkuzi a, i kwesiri idetu ajuju niile I nwere tupu I jebe klas. I ga-erite nnukwu uru ma I sonye na nkuzi n'uju.

NCHIKỌTA

E mere IGB 122 ka o kwadobe gi maka itule usoro utosusu nke asusu Igbo. Mgbe i ga-emecha ihe ọmumụ a, i ga-enwe ike kowaa utosusu Igbo, udasusu, mkpurusasusu, mkpuruokwu, nkejiokwu na udaolu. I ga-amata nkeji asusu ndi putara ihè n'utosusu Igbo. I ga-amata usoro okwu ndi asusu Igbo nabatara, nkenudị ha na njirimara ha.

E kwenyere m na ihe ọmumụ a ga-enye gi obi utọ na afọ ojuju. Atukwara m anya na i ga-eme nke oma n'ihe ọmumụ a. Ndeewo!

**MAIN
COURSE**

CONTENTS		PAGE
Modul 1	Ụtọasụsụ Igbo	1
Yunit1	Gini bụ Ụtọasụsụ?	1
Yunit 2	Ụdaasụsụ Igbo	4
Yunit 3	Mkpurụ Asụsụ na Mkpurụ Okwu	15
Yunit 4	NKeji okwu na Ụdaolu	19
Modul 2	Nkeji Asụsụ	30
Yunit 1	Nkọwa Nkeji Asụsụ	30
Yunit 2	Mkpọaha	33
Yunit3	Aha na Nnọchiaha	37
Yunit4	Ọnụọgụgụ	46
Yunit5	Nkọwa	49
Modul 3	Ngwaana Nkwuwa	55
Yunit 1	Ngwaa na Ngalaba ya	55
Yunit 2	Ụdị Ngwaa	61
Yunit 3	Nsina Ngwaa	
Yunit 4	Nkwuwa	65
Modul 4	Mgbakwụnye, Nsọkwụnye, Mbuuzọna Njikọ	68
Yunit 1	Mgbakwụnye	68
Yunit 2	Nsọkwụnye	72
Yunit 3	Mbuuzọ	76
Yunit 4	Njikọ	79
Modul 5	Usoro Okwu	82
Yunit 1	Nkebiokwu	82
Yunit 2	Nkebiahịrị	86
Yunit 3	Ahịriokwu	89

MODUL 1 MOFỌLOJI

Yunit 1 Gịni bụ mọfọloji?

Yunit 2 Mkpurụ okwu

YUNIT 1 GỊNỊ BỤ MỌFỌLOJI?

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina kpom kwem
  - 3.1 Gịni bụ mọfọloji?
  - 3.2 Uru mọfọloji bara
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPQLITE

N'ihe ọmụmụ a, a ga-akọwa ihe mọfọloji pụtara malite n'etu e si nweta ya bụ okwu n'amụmamụ asụsụ. Oge ọfọdụ, a na-enwe mgbagwoju anya n'ikọwa ngalaba amụmamụ asụsụ dị iche iche. Ihe ọmụmụ a ga-ewepụ ụdị mgbagwoju anya a n'ihị na ọ ga-akpọlite ihe a na-elebagasị anya na ngalaba mọfọloji. Na nkeji nkuzi a, a ga-akọwa ihe a na-eme na ngalaba mọfọloji, uru mọfọloji bara n'amụmamụ asụsụ.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwụcha yunit ihe ọmụmụ a, i ga-enwe ike:

- kọwaa ka e si nweta mọfọloji
- kọwaa ihe mọfọloji pụtara na uru ọ bara.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Gịni bụ mọfọloji?

Mọfọloji bụ mkpurụ okwu e si n'asụsụ Griik nweta nke pụtara 'ọdịdị'. Onye mbụ jiri ya ruo ọrụ n'amụmamụ ndụ (bayoloji) bụ Goethe na senchuri 19. E mesiri webata ya bụ okwu n'amụmamụ sayensị asụsụ dị ka ngalaba na-ahụ maka ọdịdị mkpurụ okwu n'ọnođụ dị iche iche. Haspelmath (2010:1) kọwara na mọfọloji, dị ka ngalaba sayensị asụsụ,

kachasị ochie n'amụmamụ asụsụ n'ihì na a malitere amụmamụ asụsụ site n'ileba anya n'òdìdì mkpụrụ okwu n'asụsụ Griik na Latin. N'oge ahụ, a na-ewe grama dī ka òdìdì mkpụrụ okwu n'asụsụ. Ugbu a, mọfọlọjì bụ otu ngalaba n'amụmamụ asụsụ, nke na-atụpụta usoro e si eleba anya n'òdìdì mkpụrụ okwu. Fromkin, Rodman na Hyams (2011:81) kọwara na mọfọlọjì bụ amụmamụ gbasara òdìdì mkpụrụ okwu na iwu na-achịkwa usoro mwube mkpụrụ okwu. Ọ na-akọwakwụ ihè mmadụ mara gbasara mkpụrụ okwu n'asụsụ ya. Ọ bụ n'ihì nke a ka Iloene (2011) jì kọwaa na mọfọlọjì Igbo na-akọwa òdìdì mkpụrụ okwu Igbo, iwu na usoro dī ichè ichè na-achịkwa mmebe okwu n'asụsụ Igbo (hụkwa Yule 1996).

Site n'ihè a kọwarala, a ga-aghọta na mọfọlọjì bụ amụmamụ na-eleba anya n'usoro mwube mkpụrụ okwu n'asụsụ dī ichè ichè. Ọ na-eleba anya n'usoro e si eji mọfim emebe mkpụrụ okwu. Ọ bụ ya mere e jikwazị akọwa mọfọlọjì dī ka amụmamụ mọfim n'asụsụ. Mọfim bụ mpekele echiche nke a na-enweghì ike igbuda egbuda. Mọfim dikarịsiri mkpa n'amụmamụ mọfọlọjì n'ihì na ọ bụ ya ka e jì emebe mkpụrụ okwu. E wezuga mọfim, a gaghị enwe mkpụrụ okwu.

Mkpụrụ okwu ọ bụla nwere òdìdì na usoro a gbasoro wube ya. Òdìdì na usoro mwube okwu dī ichè site n'otu asụsụ ruo n'ọzọ. Ọ bụ nke a ka a na-eleba anya oge a na-atụle mkpụrụ okwu. Iji maa atụ, na mkpụrụ okwu a bụ 'nri', e nwere ike isị na o nwere akụkụ abụọ *n* na *ri*. Akụkụ nke mbụ e degoro edego bụ nganihu ebe nke abụọ bụ ngwaa. Oge a na-atụle mkpụrụ okwu, a ga-akọwa na a gbakwunyere 'n-' na '*ri*', e nweta okwu ọzọ bụ *nri*. Okwu e nwetara ugbu a bụ mkpọ aha. Site na nkọwa a, a ga-aghọta na amụmamụ mọfọlọjì na-akọwakarị etu e si egbuda mkpụrụ okwu iji gosi akụkụ ya dī ichè ichè na iwu na-achịkwa etu akụkụ mkpụrụ okwu na ibe ya si anọkọ ọnụ na mkpụrụ okwu a na-ekwu maka ya. Akụkụ mkpụrụ okwu bụ okwu pekarịsiri mpe nke a na-akpọ mọfim. N'omuma atụ e nyerela, e nwere ike isị na '*n*' na '*ri*' bụ mọfim n'otu n'otu.

Amụmamụ mọfọlọjì na-atụle usoro mkpọpụta mọfim n'asụsụ. Ufodu oge, otu mọfim na-enwe ụzọ abụọ ma ọ bụ karia e nwere ike isi kpọpụta ya. Lee omuma atụ ndi a:

- (1) a. ri-**ri**
- b. kụ-**ru**
- ch. je-**re**
- d. ma-**ra**

N'atụ ndi a, *-ri, -ru, -re* na *-ra* bụcha otu mọfim n'ihì na ha niile na-eziputa otu echiche, ya bụ tensi ndinazu. Ha niile yikwaziri n'ihì na ha nwere 'r'. Ọ bụ naani ụdaume. na-eso 'r' mere usoro mkpọpụta ha dī

iche iche. Iwu na-achikwa nke a bu ndakorita udaume. O bu amumamu mofoloji na-akowa ka okwu si yi onwe ha na etu ha si di iche n'ibe ha ka n'odidi ka n'usoro mkpofuta.

N'amumamu mofoloji, a na-elebakwazi anya n'uzo di iche iche e si enweta okwu oheru n'asusu di ka etu asusu si ebite okwu n'asusu ozo na etu e si emebete okwu iji ziputa echiche ma o bu nka n'uzu gbara oheru. Nke a di mkpa ka asusu na-eto. Site n'atu e nyerela, a ga-achoputa na mofoloji di ka ngalaba sayensi asusu na-elaba anya n'odidi mkpuru okwu site n'itule uzo di iche iche e si jiko mofim abuo ma o bu kari wee wube mkpuru okwu na-akwa iwu na-achi nke a n'asusu di iche. N'ihe omumu a, a ga-agbado ukwu na nkowa wee tlee asusu Igbo.

NNWALE ONWE

Kowaa mofoloji di ngalaba lingwistiks

3.2 Uru Mofoloji Bara

O di mkpa ka a mara akparamagwa asusu mba uwa di iche iche di ka o si metuta mwube mkpuru okwu. Di ka o si metututa asusu Igbo, amumamu mofoloji bara uru n'uzo ndi a.

- i. O na-enye aka ighota ka e si ewube okwu oheru site na ndi dibu adi.
- ii. O na-enye aka n'ichoputa mgbakwunye di iche iche e nwere n'Igbo na oru ha na-aru n'asusu di ka ngosi oge (tensi), ngawanye (aspekt), nju, dg.
- iii. O na-enye aka imata ebe mkpuru okwu ufodu kwesiri ino n'ahiri okwu.
- iv. O na-egosiputa udidi mofim e nwere n'asusu Igbo.
- v. O na-akowa etu okwu abuo yiri onwe ha si di iche di ka *riri*, *rie*, *riela* dg.
- vi. E nwere iwu di iche iche na-achikwa usoro mwube mkpuru okwu (di ka mkpo aha, ngwaa, nkowa dg.); amumamu mofoloji ga-eziputa iwu ndi a ma mee ka a muta ma tinye ha n'oru.

4.0 MMECHI

N'ihe omumu a, a kowaala ihe bu mofoloji na ihe o putara isi na a na-eleba anya na mofoloji Igbo. E nyere obere atu iji ziputa ufodu ihe a na-atu anya ihu oge o bua mmadu si na o na-eleba anya na mofoloji Igbo. E deputakwara uru mofoji bara.

5.0 NCHIKỌTA

Na nkeji nkuzi a, a kowara mofoloji di ka ngalaba sayensi amumamu asusu nke na-akowa etu e si eji mofim ewube mkpuru okwu nakwa iwu na-achikwa usoro e si eme nke a. A kowara uru amumamu mofoloji bara di ka ikowa usoro mwube okwu, iziputa onodu mkpuru okwu, ichoputa udi mofim e nwere n'asusu, imata ndimiche di n'etiti mofim abuo ma o bu karia yiri onwe ha dg.

- i. Gini bu mofoloji?
- ii. Nye omuma atu uzọ ihe anọ a turu anya n'aka onye na-eleba anya na mofoloji Igbo?
- iii. Deputa uru amumamu mofoloji bara.

6.0 IHE OMUME

1. Deputa uru ise mofoloji bara.

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Fromkin V, Rodman, R and Hyams, N. (2011). *An Introduction to Language (9th edition)*. Australia: Wadsworth.

Haspelmath, M. and Andrea D. S. (2001). *Understanding Morphology (2nd edition)*. London: Hodder Education.

Iloene, M. (2011). Igbo Morphology. In *Basic Linguistics for Nigerian Languages*. Ijebu-Ode: Shebiotimo.

Yule, G. (1996). *The Study of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

YUNIT 2 MKPỤRỤ OKWU

NDỊNA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina kpom kwem
  - 3.1 Gini bu mkpuru okwu?
  - 3.2 Udidi mkpuru okwu
  - 3.3 Njirimara mkpuru okwu
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na nkeji nkuzi nke mbu, a kwara na mofoloji bu amumamu gbasara etu e si eji mofim emebe mkpuru okwu n'asusu di iche iche. Mkpuru okwu di mkpa n'asusu n'ihi na onye o bu na-asu otu asusu ma o bu nke ozogaa-amariri puku kwuru puku mkpuru okwu, nke o ga-eji mebee ahiri okwu n'usoro ndi na-asu asusu ahụ nabatara (Fromkin, Rodman na Hyams, 2011). Usoro e si emebe mkpuru okwu n'asusu abughi ihe a na-aguta n'akwukwo. O bu onatara chi ndi nwe asusu ime nke a. O bu naani ikowa usoro ndi a ka ndi okaasusu nwere ike ime. Nke a na-egosi na mkpuru okwu di mkpa n'amumamu asusu. Ya mere e ji eleba anya n'etu ndi nwe asusu si emebe mkpuru okwu site n'ijiko mofim di iche iche. Na nkeji nkuzi nke a, a ga-akowa ihe mkpuru okwu putara site n'ileba anya n'ihe ndi okaasusu kwurula gbasara mkpuru okwu, udidi mkpuru okwu nakwa uzogadi iche iche e si amata ekwurekwu e nwere ike iwe di ka mkpuru okwu di ka o si metuta asusu Igbo.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- kwaaa mkpuru okwu n'uju
- kwaaa udidi mkpuru okwu e nwere n'Igbo ma nye omuma atu dabara nke oma
- ziputa ihe ndi a turu anya na onye ma mkpuru okwu Igbo kwesiri ima gbasara mkpuru okwu o bu na o mara.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Nkwa Mkpuru Okwu

Ọ bụrụ na a si na mmadụ ma otu mkpuru okwu ma ọ bụ nke ọzọ, gini ka ọ pụtara? Nke a bụ ajuju ndi okaasusu na-ajukari oge ọ bula a na-atule ihe mkpuru okwu pụtara? Ajuju a nwere osisa di iche iche etu ndi okaasusu si di iche iche. N'ih i nke a, o nweghi otu nkwa izugbe onye ọ bula nabatara di ka nkwa mkpuru okwu. N'ebe a, a ga-eleba anya n'ufodu nkwa ndi a:

Ndimele (1999) kwara mkpuru okwu di ka okwu pekarisiri mpe nwere ike ikwuru onwe ya, nwee echiche, na-arụ ọrụ n'uto asusu ma nwee usoro mkpota nke aka ya. Nke a pụtara na mkpuru okwu ga-enweriri echiche ma nwee ike ikwuru onwe ya. Ọ nwekwaziri ike iru ọrụ di iche iche n'uto asusu di ka mkpo aha, nnoch i aha, ngwaa dg. Ọ bụ n'ih i nke a ka e ji nwee nkeji asusu di iche iche.

N'aka nke ọzọ, Crystal (2008) kwara mkpuru okwu di ka mperimpe ekwurekwu ndi niile nwe asusu nwere ike imata oge ha na-ekwu okwu ma ọ bụ na-edede ihe n'asusu a na-ekwu maka ya. Nke a pụtara na ọ di mfe imata mkpuru okwu n'asusu mmadụ mara anya ya. N'aka nke ọzọ, ọ na-esiri onye na-amu asusu oheru ike imata ebe otu mkpuru okwu bidoro ma ọ bụ jedebe maka na okwu niile ọ na-anu na-adakorita n'uzo na-agbagwoju anya. Ọ bụ n'ih i nke a ka o ji di mkpa na onye na-amu otu asusu ma ọ bụ nke ọzọ ga-amalite site n'imu mkpuru okwu e nwere n'asusu ahu.

Mbah na ndi ọzọ (2013) kwakwaziri na mkpuru okwu bu otu mkpuru echiche ma ọ bụ kariya nke nwere nghota ma nwee ike ikwuru onwe ya. Nke a pụtara na otu mofim di ka 'a' nwere ike ibu otu mkpuru okwu n'asusu Igbo. N'Igbo 'a' nwere ike ikwuru onwe ya di ka mkpuru okwu oge ọ bụ nnoch i aha ma ọ bụ nrumaka. Mkpuru okwu nwekwaziri ike inwe mofim abuo ma ọ bụ kariya di ka *n-gwu*, *kwe-re-la*, dg.

E lee anya na nkwa ndi a niile, a ga-achota na o nwere ebe ha yiri onwe ha. Ha niile kwekorita na (a) mkpuru okwu ga-enweriri echiche; (b) ọ ga-akwunwuru onwe ya n'adabeghi n'okwu ọzọ (ch) o nwere ike ibu otu mofim ma ọ bụ kariya (d) ọ na-arụ ọrụ di iche iche n'uto asusu.

NNWALE ONWE

Site n'ih e ndi odee dere gbasara mkpuru okwu, kwaa ihe mkpuru okwu pụtara.

3.2 Ụdịdị mkpụrụ okwu

Site na nkọwa e nyerela, a ga-achọputa na etu akparamagwa mkpụrụ okwu sị dī iche si n'otu asụsụ ruo n'asụsụ ọzọ ka nkọwa ya sikwa dī. Ọ bụ n'ihī nke a ka Crystal (2008) ji kwuo na otu nkọwa ezughi ịkọwa ọdịdị mkpụrụ okwu n'asụsụ dī iche iche. E nwere ụzọ ihe anọ e nwere ike ịgbado ụkwụ wee kọwaa mkpụrụ okwu. Ha bụ usoro edide, usoro mkpọputa, ọdịdị na nziputa echiche (tunyere Nwankwegu, 2013). A gbado ụkwụ na nke a, a ga-enweta ụdịdị mkpụrụ okwu ndị a:

- (a) mkpụrụ okwu ke-edide/ke-otografī
- (b) mkpụrụ okwu ke-akpọmakpọ:
- ch) mkpụrụ okwu ke-echiche
- (d) mkpụrụ okwu ke-ọdịdị

- (a) **Mkpụrụ okwu ke-edide/ke-otografī:** Nke a bụ mkpụrụ okwu a na-amata site n'ụzọ e si dee ya. A na-ede otu mkpụrụ okwu ma nye ohere tupu e dee ọzọ iji gosi na nke ọ bụla bụ mkpụrụ okwu n'onwe ya, ịma atụ:

- 1(a) Uche zụtara akwa oche n'ahịa Mkpọọ
- (b) Ada sere Uche foto na Nkwọ Imirike

N'ahiri okwu ndi a, e nwere mkpụrụ okwu asaa n'otu n'otu ma a gbado ụkwụ n'usoro edide n'ihī na nke ọ bụla nwere ohere n'akụkụ ya naabọ iji gosi na ọ nọrọ onwe ya. Ọ bụ naanị n'usoro edide ka a na-agbado ụkwụ agụ nke a.

- (b) **Mkpụrụ okwu ke-akpọmkpọ:** N'ebe a, a na-agbado ụkwụ na nkebi mkpọputa amata mkpụrụ okwu. Oge a na-akpọputa mkpụrụ okwu ndi mebere otu ahiri okwu, a na-enwe nkebi mkpọputa n'agbata otu mkpụrụ okwu na ibe ya. Nke a na-egosi ebe otu mkpụrụ okwu jedebere na ebe nke ọzọ malitere. A gbado ụkwụ na 1a, a ga-enwetazu mkpụrụ okwu asaa na nke ọ bụla.

- (ch) **Mkpụrụ okwu ke-echiche:** N'ebe a, a na-agbado ụkwụ n'echiche ahọputa mkpụrụ okwu e nwere n'asụsụ. Ọ na-akọwa na otu mkpụrụ okwu kwesiri inwe naanị otu ọnụ echiche. N'ihī nke a, ọ bụrụ na mkpụrụ okwu nwere otu echiche, ọ bụrụ otu mkpụrụ okwu; mana ọ bụrụ na o nwere echiche abụọ, a sị na ọ bụ mkpụrụ okwu abụọ dg. Ọmụma atụ

- 1) a. éké 'udị agwọ'
- b. éké 'onye uwe ojii'
- ch. m̀kpú 'ube'
- d. m̀kpú 'ulọ arurụ'
- f. òtù 'mmadụ ole na ole nwere otu mbunuche'

g òtù 'etu'

N'ebe a 'eke', 'mkpu' na 'otu' bụcha mkpuru okwu abuo abuo n'ih na ha na-eziputa echiche abuo n'otu n'otu.

(d) Mkpuru okwu ke-odidi

Nke a bu udi mkpuru okwu ebe a na-agbado ukwu naani n'odidi wee nachoputa mkpuru okwu n'asusu. N'ebe a, a na-ewe na odidi mkpuru okwu nke o bua puru iche n'odidi mkpuru okwu ndi ozo. Nke a putara na mkpuru okwu o bua nwere odidi nke ya. Mkpuru okwu di iche na nsupe ma o bu udaolu, mara na ha bucha mkpuru okwu n'otu n'otu. Na-elekwasị anya n'echiche. Ima atụ

- (2) a. ògò 'ebere'
 b. ógò 'nwa nne/ndi di ma o bu nwunye nwa'
 ch. ézè 'onye ndu'
 d. ézé 'akuku ahụ e ji ata ihe'
 e. ri-ri 'ri n'oge gara aga'
 f. ri-e-la 'rigo'

NNWALE ONWE

Jiri atụ dabara ofuma kowaa udi mkpuru okwu e nwere n'Igbo.

3.3 Uzọ e si amata mkpuru okwu

Nwankwegu (2013) gbadoro ukwu n'echiche Ndimele (1999) na Crystal (2008) wee tuputa uzọ e nwere ike gbasoro wee choputa ekwurekwu e nwere ike ikpo mkpuru okwu n'asusu. Ha bu:

- (a) **Usoro nnoro onwe:** Nke a na-egosi na okwu o bua pekarisiri mpe, nwee ike ikwuru onwe ya ma nwee echiche bu mkpuru okwu. Usoro a si n'aka Bloomfield (1933). O na-akowa na tupu a kpo okwu o bua mkpuru okwu na o ga-enwe ike ikwuru onwe ya ma nwee echiche zuru oke. O ga-akwuli n'onwe ya ka n'odidi ka n'echiche. Nke a putara na mgbakwunye abughi mkpuru okwu di ka a-/e- (mme-ka-ngwaa), i-/i- (mfinitivu), -ghi (nju) dg. O putakwaziri na o ga-esi ike ikowa okwu ndi a na-ahu di ka mkpuru okwu n'ih na echiche ha anaghi aputacha ihe ma o bu kwuru onwe ha.
- (b) **Usoro mgbochi ntinye:** Nke a na-akowa na mkpuru okwu bu ogbara mkpuru echiche nke na a gaghị etinyenwu ihe o bua n'agbata ya oge a na-ekwu okwu ghara imebi echiche ya. Omuma atụ:

- (3) a. ụlọ akwụkwọ (3b) *akwụlọkwọ
 (4) a. ogologo osisi (4b) *osiogologosi

Atụ ndị a na-egosi na oge ọ bụla e tinyere okwu ọhụụ n'agbata otu mkpụrụ okwu, ọ ga-emebi echiche ya ma ọ bụ gbanwee ya ka ọ bụrụ okwu ọzọ.

(ch) Usoro nkwụdo n'ogbara: Nke a na-akọwa na okwu ọ bụla a ga-akpọ mkpụrụ okwu ọkachasi mkpụrụ okwu ùkwù, anaghị enye ohere ka a hazigharia etu ọ dị n'ogbara n'emebighi echiche ya. Nke a pụtara na ọdịdị mkpụrụ okwu dị chīm, nke na e nwere ike si n'otu ebe wega ya ebe ọzọ n'ahiri okwu mana a gaghi ewepuli akukụ ya si n'otu ebe gaa n'ebe ọzọ na mkpụrụ okwu ahụ. Omuma atụ:

- (5) a. ezumike ***ikeezum'**
 b. A choro m **ezumike**
 ch. **Ezumike** ka m choro
- (6) a. amamihe ***iheamam'**
 b. Ọ bụ onye oke **amamihe.**
 ch. Onye oke **amamihe** ka ọ bụ.

N'atụ 5a na 6a, mbughari e bughariri akukụ mkpụrụ okwu mere ka echiche ha mebie. Ọ dighi etu a oge ebughariri mkpụrụ okwu ahụ n'onwe ya di ka e si gosi n' atụ ndi ọzọ.

(7) Usoro nkebi na mkpọpụta: N'usoro a, a na-agbado ukwu na nkebi ekumume a na-enwe n'agbata otu mkpụrụ okwu na ibe ya. A kowatula nke a oge e kwuru maka mkpụrụ okwu ke-akpomakpo na mkpụrụ okwu ke-otografi. Oge a na-akpọpụta mkpụrụ okwu, a na-akwusitu na mbido na njedebe ya iji kurutu ume tupu a kporo gawa n'ihu. Nke a na-enye aka ime ka okwu e kwuru nwee echiche.

Site n'usoro ndi a kowarala n'ebe a, onye na-asu asusu, tumadi asusu Igbo, ga-enwe ike choputa mkpụrụ okwu oge a na-ekwu okwu. E wezuga ihe ndi a, onye ọ bula si na ọ ma mkpụrụ okwu e nwere n'asusu Igbo ma ọ bụ asusu ọ bula kwesiri ima ihe ndi a: usoro mkpọpụta, nkeji asusu, odidi, echiche na nsina onodu mkpụrụ okwu ahụ.

(i) Usoro mkpọpụta mkpụrụ okwu: Nke a gunyere ima etu e si akpọpụta mkpụrụ okwu n'onodu ọ bula. Oge mmadu na-amu mkpụrụ okwu, ọ na-amukwazi usoro mkpọpụta ya. Nke a na-enyere ya aka itinye ya n'ahiri okwu etu kwesiri. Onye ma mkpụrụ okwu di ka *éwú*, *àchìchà*, *odogwu* ga-ama etu ndi nwe

asụsụ si akpọpụta ha ọkachasị iwebata ụdaolu etu o kwesiri. Onye ahụ kwesịkwaziri ịma nkeji okwu ole nke ọ bụla n'ime ha nwere.

- (ii) **Ọdịdị mkpụrụ okwu:** Ọmụma mkpụrụ okwu gụnyere ịma ọdịdị ya dị ka mofim ole mebere ya bụ mkpụrụ okwu. Onye ma mkpụrụ okwu Igbo kwesiri ịma na *ewu* bụ otu mofim mana *Obinna* nwere mofim abụọ.
- (iii) **Nkeji asụsụ nke mkpụrụ okwu dị na ya:** Onye na-asụ Igbo ịma mkpụrụ okwu gụnyere onye ahụ ịma nkeji asụsụ mkpụrụ okwu dị na ya. Onye ọ bụla ma asụ asụsụ ga-etinyeli mkpụrụ okwu n'ebe ọ dabara n'ahiri okwu. Oge ọ bụla onye na-asụ Igbo ma ọ bụ asụsụ ọ bụla tinyetara mkpụrụ okwu n'ebe o kwesiri n'ahiri okwu, ọ na-egosi na onye ahụ mara ọrụ mkpụrụ okwu ahụ na-arụ n'ahiri okwu. Nke a pụtakwaziri na ọ ma nkeji asụsụ ọ dabara na ya.
- (iv) **Echiche mkpụrụ okwu:** Onye ọ bụla ma mkpụrụ okwu n'asụsụ ọ bụla ga-ama echiche niile mkpụrụ okwu ahụ nwere n'asụsụ ahụ. Nke a ga-enyere ya aka oge o ji ya arụ ọrụ n'asụsụ. Ọ ga-agbalị ịhụ na ọ na-ezipute echiche kwesiri ebe ọ bụla o tinyere ya n'ahiri okwu.
- (v) **Nsina ọnọdụ mkpụrụ okwu:** Ọ bughị naanị echiche mkpụrụ okwu dị mkpa n'ịmata mkpụrụ okwu; ọ dịkwa mkpa ịma mgbe e kwesiri iwebata echiche ọ bụla mkpụrụ okwu nwere n'ahiri okwu. Ọmụma atụ, n'asụsụ Igbo, *eke* nwere ike ịbụ *udi agwo* ma ọ bụ *onye uwe ojii*. Ọ bụ site n'ọnọdụ ka okwu ga-eji mata nke ọ choro ịziputa oge ọ na-ekwu okwu.

NNWALE ONWE

Deputa ụzọ e si amata mkpụrụ okwu.

4.0 MMECHI

Mkpụrụ okwu dị nnukwu mkpa n'amụmamụ mmebe okwu n'asụsụ Igbo maka na ọ bụ okwu e mebere n'ogo mmebe okwu ka e ji ewube ahiri okwu. Na nkeji a, e gosiri na akparamagwa mkpụrụ okwu dị iche iche si n'otu asụsụ gaa n'ọzọ. Site na nkọwa e nyerela, ị ga-enwe ike tulerita akparamagwa mkpụrụ okwu n'asụsụ Igbo nakwa asụsụ ndị ọzọ.

5.0 NCHIKỌTA

N'ihe ọmụmụ a, a gbadoro ụkwụ n'ihe ndị ọkaasụsụ kwuru wee kọwaa mkpụrụ okwu. E kwuru na o nweghi otu nkọwa zuru oke ịkọwa mputara mkpụrụ okwu kpom kwem n'ihi na akparamagwa ya dị otutu ma dikwa iche iche etu asụsụ si dị ụbara. A gbado kwaziri ụkwụ n'akparamagwa mkpụrụ okwu n'asụsụ wee weputa ụdidi mkpụrụ okwu e nwere n'asụsụ

Igbo. Ha bụ mkpụrụ okwu ke-edide, ke-akpọmakpọ, ke-ọdịdị na ke-echiche. E nwekwaziri ihe ndi a turu anya na onye o bula ma mkpuru okwu asusu o bula tumadi asusu Igbo kwesiri ima. Ha bu usoro mkpopta, odidi, nkeji okwu, echiche na nsina onodu mkpuru okwu .

6.0 IHE OMUME

- 1 Gini bu mkpuru okwu?
- 2 Deputa ma kowaa udi mkpuru okwu e nwere n'asusu Igbo.
- 3 Enyi gi si na o ma mkpuru okwu Igbo; kedu ihe ndi i turu anya na o kwesiri ima gbasara mkpuru okwu ndi a? Maa atu n'ebe kwesiri ekwesi.

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Bloomfield, L. (1933). *Language*. London: George Allen and Unwin.

Fromkin V, Rodman, R na Hyams, N. (2011). *An Introduction to Language (9th edition)*. Australia: Wadsworth.

Haspelmath, M. na Andrea D. S. (2010). *Understanding Morphology (2nd edition)*. London: Hodder Education.

Mbah, B.M, Mbah, E., Ikeokwu, E., Nweze, I., Okeke, C., Ugwuona, C., Eze, E.A, Onu, J., Akaeze, C., Omeje, G. & Uzoigwe, B. (2013). *Igbo Adj: Igbo-English English-Igbo Dictionary of Linguistic and Literary Terms*. Nsukka: University of Nigeria Press.

Nwankwegu, J. A. (2013). *Fundamentals of Morphology*. Enugu: De Envoy Media.

MODUL 2 NKEJI ASỤSỤ

Na modul nke mbụ, ị mụrụ ihe gbasaara utoasụsụ na mmebere ya. Na modul nke a, ị ga-ahụ etu esi kewagasị okwu Igbo na nkeji dị iche iche. Ọ bụ nkewagasị a ka a na-akpọ nkejiasụsụ. E nwere yunit ise na modul a:

Yunit 1	Nkọwa Nkeji Asụsụ
Yunit 2	Mkpọaha
Yunit 3	Aha na Nnọchiaha
Yunit 4	Ọnụọgụgụ
Yunit 5	Nkọwa

YUNIT 1 NKỌWA NKEJI ASỤSỤ

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpọm kwem
  - 3.1 Nkọwa Nkeji asụsụ
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchịkọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrụtuaka/Ngụmi

1.0 MKPỌLITE

Ihe mebere asụsụ bụ mkpụrụ okwu dị iche iche dị n'ime asụsụ. Ọ bụ mkpụrụ okwu dị iche iche e dokoro ọnyị ka eji emebe usoro okwu dị iche iche nke e ji asụ asụsụ. Asụsụ niile dị n'ụwa nwere mkpụrụ okwu mejuputara nke ọ bụla n'ime ha. Ọ bụ mkpụrụ okwu dị n'ime asụsụ bụ ngwaọrụ asụsụ ji arụ ọrụ ya.

2.0 MBUNUCHE

Na njedebe yunit a, ị ga-enwe ike:

- ịkọwa nkeji asụsụ Igbo
- inye ọmụmaatụ nkeji asụsụ dị iche iche e nwere n'Igbo.

1.0 NDINA KPOM KWEM

1.1 Nkwa Nkeji asusu

Mkpuru okwu niile di n'asusu Igbo nwegbadoro oru di iche iche ha na-aru n'asusu. Ya bu na ekewara mkpuru okwu niile di n'asusu di ka oru ha na-aru siri di. Mkpuru okwu niile na-aru otu udi oru na-anokoro onu n'otu otu. Nkeji asusu bu nkerisi e kerisiri mkpuru okwu niile di n'otu asusu. Nkeji asusu Igbo bu otu di iche iche e kewasiri mkpuru okwu niile di n'asusu Igbo. E nwere ike ikpo nkeji asusu "otu mkpuruokwu". Nke a putara na mkpuru okwu niile di n'asusu Igbo nwere otu ha no na ya di ka iwu na-achikwa asusu Igbo siri di.

Nkeji asusu bukwara mkpuru okwu ndi ahụ gbara okpurukpu nke a na-ahukari mputara ha na nkowaokwu. O bu udi mkpuru okwu na kwa udi oru o na-aru na-ekpebi n'otu mkpuru okwu o ga-anọ. E nwere nkeji asusu ndi a n'Igbo: Mkpọaha, Nkwa , Ngwaa, Nkwuwa, Njiko, Mbuzo, Ntimkpu. Nkeji asusu ndi a bu ndi gbara okpurukpu buru kwa ndi a na-ahụ na nkowaokwu. E wezuga ndi a, e nwere nkeji asusu ndi ozọ ndi dikwa n'asusu Igbo mana anaghi ahukebe ha na nkowaokwu. Ha na-adabekari na nkeji asusu ndi ozọ iji mee ka nghota ha ma o bu oru ha puta ihè. Ha gunyere ndi a : Mgbakwunye, Nsokwunye, Njaike.

4.0 MMECHI

Asusu di iche iche nwere nkeji asusu mejuputara ha. Nkewasi e kewasiri mkpuru okwu niile di n'otu asusu di ka oru ha si di ka a na-akpo nkeji asusu. Nkeji asusu Igbo bu nkewasi e kewasiri mkpuru okwu niile di n'asusu Igbo site n'igbado ukwu n'oru ha na agwa ha. Aha ozọ a na-akpo nkeji asusu bu otu mkpuru okwu. E gosiri nkeji asusu ndi gbara okpurukpu na ndi na-agbaghi okpurukpu.

1.0 NCHIKOTA

Na nkeji a, a kwara ihe bu nkejiasusu di ka o si metuta asusu Igbo. Otu mkpuruokwu o bula ga-adi na ya dabeere n'oru mkpuru okwu ahụ. Mkpuru okwu niile na-aru otu udi oru na-anokota onu n'otu otu. Nkeji asusu ndi gbara okpurukpu ka a na-ahụ mputara ha na nkowaokwu ebe nkeji asusu ndi agbaghi okpurukpu bu ndi anaghi ahụ mputara ha na nkowaokwu kama nghota ha na-esite n'ebe ha batara n'usoro okwu.

6.0 IHE OMUME ONYE NKUZI GA-AMAAKI

1. Gini bu nkeji asusu Igbo?
2. Olee ndiche di n'etiti nkeji asusu ndi gbara okpurukpu na ndi agbaghi okpurukpu?

3. Kedụ ihe ndị a na-elekwasị anya ịjị kpebie òtù mkpụrụokwu ga-adaba na ya?

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Emenanjo, N.E. (2005). *Nchikota Asusu na Utoasusu Izugbe*. Lagos: Longman Nigeria.

Ume, I.A.O., Ugoji, J.U., Dike, G.A. (2015). *Umị Nkọwa Utoasusu Igbo*. Onitsha: Kawuriz & Manilas Publishers.

Umeodinka, A.U., Ugochukwu, C.N., Ogwudile, C.E.C. & Ilechukwu, D.I. (2019). *Kpọkọpị Uto Asusu Igbo na Ntughari*. Awka: Divine Press.

YUNIT 2 MKPỌAHA

NDINA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpọm kwem
  - 3.1 Nkọwa Mkpọaha
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikọta
  - 1.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPỌLITE

N’ime nkeji asụsụ dị iche iche e nwere, o nwere ndị bụ isi a hụrụ kwaba okpu. Nke a pụtara na nkeji asụsụ ndị a dị nnukwu mkpa n’usoro okwu. Ọ bụ eziokwu na mgbe ụfọdụ na ndokọ okwu na ha nwere ike ghara ise elu ma ọ bụ iputa ihè mana ha ga-anọriri n’okpuru iji nye usoro okwu nghọta o kwesiri inwe. N’ebe a, a ga-elebazi anya na ngalaba mkpọaha.

2.0 MBUNUCHE

N’ikpeazu ihe omumụ a, i ga-amata ma nwee ike ikọwa:

- ihe bụ mkpọaha
- ngalaba mkpọaha, nkọwa ha na ọrụ ha n’otu n’otu.

3.0 NDINA KPỌM KWEM

3.1 Nkọwa Mkpọaha

Mkpọaha bụ otu n’ime nkeji asụsụ Igbo gbara okpuruokpu nke nwere ngalaba dị iche iche n’ime ya. Ọ bụ mkpuru okwu e ji egosi aha ihe ọ bụla nke onodu ya n’ahiri okwu na-abukari n’isiahiri, na nnara nakwa mmeju ngwaa. Nke a pụtara na mkpọaha bụ aha e jiri mara mkpuruokwu niile na-arụ ọrụ ka aha n’ahiri okwu. O nwere ike ibu isiahiri (Subject), nnara ngwaa (object of the verb) nnara mbuuzo (object of a preposition) ma ọ bụ mmeju (complement). Ngalaba mkpọaha bụ ndị a: aha, nnochiaha, onuogugu, na njujaju. A ga-akwazi nke ọ bụla n’ime ha na nkeji ndi na-esote.

Aha

Aha bụ otu n’ime ngalaba mkpọaha kachara pụta ihè. Ọ bụ njirimara ihe ọ bụla dị n’uwa ma ndi di ndu, ndi adighi ndu, ndi a na-ahu anya na ndi anaghi ahụ anya. E ji aha egosi onye, ebe, ihe ma ọ bụ nghota uche nke

nwere ike ịbụ isi nkebi okwu kemkpọaha. Aha nwere ike ịnọ n'isi ahiri ma ọ bụ n'ebe ọ bụla n'ahiri okwu. Na nkenke, aha bụ ekwurekwu (ụdasụsụ) na-egosi onye, ihe, ebe ma ọ bụ nghọta uche, nke ga-enwe ike ịbụ isi nkebi okwu kemkpọaha ma nwekwaa ike ịkwurụ onwe ya. Aha nwere ike ịbụ nke mmadụ, anụmanụ, ebe, na ihe ndị ọzọ di iche iche e nwere ike ịhụ anya na ndị e nweghi ike ịhụ anya. Lee ọmụmụatụ ha: Aha mmadụ: Amaka, Obinna, Nkechi, Okeke dg.

Aha anụmanụ: ewu, ọkụkọ, agụ, atụrụ dg.
 Aha ebe: Enugwu, Ọka, ụlọogwu, ụlọakwụkwọ dg.
 Aha ihe: ego, ụgbọala, uwe, akpa, oche, efere.
 Aha uche: udo, ịhụnanya, ndidi, amara dg.

NNWALE 1

- i. Kọwaa ihe bụ aha.
- ii. Olee ndiiche di n'etiti mkpọaha na aha?

Nnọchiaha

Nnọchiaha bụ mkpuru okwu e nwere ike iji dochie anya aha n'ahiri okwu kama ịkpọ aha ugboro ugboro n'otu ahiri okwu. E nwere nnọchiaha asaa n'asusụ Igbo. Ha gụnyere ndị a:

1. m (mụ) (2) i/ị (3) o/ọ (4) anyị (5) unu (6) ha (7) a/e.
 Nnọchiaha atọ bụ ụzọ bụ nnọchiaha ndị e ji anọchite anya aha mkpọolu: m/I,i/o,ọ/.

Nnọchiaha ndị a: anyị, unu na ha bụ nnọchiaha ndị e ji anọchite aha kariri otu. Nnọchiaha a/e bụ nnọchiaha e nweghi onye ọ na-arụ aka kpomkwem nke nwekwara ike ịbụ mkpọolu ma ọ bụ ụbara. A na-akpọkwa ya 'nnọchimesim' ma ọ bụ nnọchiaha enweonye. N'ahiriokwu, nnọchiaha ndị a niile na-akwuru onwe ha di ka aha ha na-anochi ga-esi kwuru onwe ha.

NNWALE 2

Deputa nnọchiaha di iche iche e nwere n'asusụ Igbo. Kewaa nnọchiaha ndi I deputara ụzọ abuo: Mkpọolu na ụbara.

Ọnụogugu

Ọnụogugu bụ otu n'ime umu mkpọaha nke e ji eziputa ole ihe di ma ọ bụ nke e ji agụ ihe onu. E nwere ọnụogugu ọhuru nke a na-agboso iji mata ole ihe di ma ọ bụ guo ihe onu, mana tupu ọnụogugu ọhuru aputa e nwere onu ogugu ochie nke a na-agbaso mgbe gboo. Tupu elebaa anya n'ọnụogugu ọhuru, a ga-emetu usoro ọnụogugu nke ochie aka n'ebe a. Usoro ọnụogugu ochie:

1 = otu	6 = isii	20 = ọgụ/oru
2 = abụọ	7 = asaa	30 = ọgụ na iri
3 = atọ	8 = asatọ	40 = ọgụ abụọ
4 = anọ	9 = iteghete	50 = ọgụ abụọ na iri
5 = ise	10 = iri	100 = ọgụ ise
200 = ọgụ iri	400 = nnụ	800 = nnụ abụọ
1000 = nnụ abụọ na ọgụ iri		
8000 = ọgụ nnụ/oru nnụ		
9000 = ọgụ nnụ na nnụ abụọ na ọgụ iri		

N'ọ̀nọ̀gụ̀gụ̀ ochie, ọ buru na ihe a na-agu ọ̀nụ̀ kari a ihe e nwere ike ịgutanwu, a ga-asị na ihe ahụ di nnụ kwuru nnụ ma ọ bu agukata agba a waa. Nke a so n'otu ihe mere e jiri weputa usoro ọ̀nọ̀gụ̀gụ̀ ọ̀huru.

Usoro ọ̀nọ̀gụ̀gụ̀ ọ̀huru nke asusu Igbo na-agbaso ugbo a bu nke America na Britain. Usoro ọ̀nụ̀ ọ̀gụ̀gụ̀ nke a mere ka ọ̀nọ̀gụ̀ di mfe n'agbanyeghi ole ihe di n'asusu Igbo. A ga-emetukwa nke a aka tupu abia na njedebe ihe omumu a.

Njuajuju

Njuajuju bu mkpuruokwu ndi e ji aju ajuju n'asusu o bula. O bu naani ahiriokwu bu ajuju ka e ji njuaaju eziputa. Lee njuaaju ufodu: Ebee, Gini, Onye, Olee dg. Lee ha n'ahiriokwu:

- (a) Ebee ka i na-eje?
- (b) Gini ka i na-acho?
- (c) Onye ka i bu?
- (d) Ole ka o kwere?

Njuajuju nwere ike ino naani ya. O nwekwara ike ino n'onodu isi ahiri ma o bu na mmeju di ka mkpoha ndi ozọ.

Ima atu:

- (a) Onye ocha o kwuru ego ole?
  - (b) O kwuru gini?
  - (c) I jeko ebee?
- Onye? Gini?, Olee?

4.0 MMECHI

Na nkeji a, a kwara ihe bu mpoha na ngalaba ya anọ: aha, ọ̀nọ̀gụ̀gụ̀, nnochiaha na njuaaju. Aha nwere ike ibu nke mmadu, anumanu, ebe ma o bu ihe nkiti nke a na-ahu anya na nke anaghi ahụ anya. Ọ̀nọ̀gụ̀gụ̀ bu udi mkpoha nke e ji eziputa ole ihe di. Nnochiaha bu udi mkpoha nke e ji anochi anya aha mgbe a choghi ikpo aha ihe o bula kpomkwem. Njuajuju bukwa nnwa mkpoha nke bu udi mkpuru okwu di iche iche e ji aju aju n'asusu Igbo.

5.0 NCHIKỌTA

Nkeji a lebara anya na nkejiasụsụ mkpọaha. A kọwara ụmụ ma ọ bụ ngalaba mkpọaha dị iche iche tinyere ọmụmaatụ nke ọ bụla n'ime ha.

6.0 IHE OMUME ONYE NKUZI GA-AMAAKI

1. N'uche gi, gini bụ mkpọaha?
2. Kọwaa ngalaba mkpọaha ndị doró gị anya.
3. Nye ọmụmaatụ ise ise nke ngalaba mkpọaha ndị ị kọwara n'elu.

7.0 NRỤTỤAKA /NGỤMI

Emenanjọ, N.E. (2005). *Nchikọta Asụsụ na Ụtọasụsụ Izugbe*. Lagos: Longman Nigeria.

Ume, I.A.O., Ugoji, J.U., Dike, G.A. (2015). *Ụmị Nkọwa Ụtọasụsụ Igbo*. Onitsha: Kawuriz & Manilas Publishers.

Umeodinka, A.U., Ugochukwu, C.N., Ogwudile, C.E.C. & Iechukwu, D.I. (2019). *Kpọkọpị Ụtọ Asụsụ Igbo na Ntughari*. Awka: Divine Press.

YUNIT 3 AHA NA NNỌCHIAHA

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpọm kwem
  - 3.1 Ọrụ Aha na Nkewa ya
  - 3.2 Nkewa Nnọchiaha na Agwa ya
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchịkọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nruṅụaka/Ngụmi

1.0 MKPỌLITE

Na yunit 2, a kọwara mkpọaha, na ngalaba ya dị iche iche na nkenke. N'ebe a, a ga-akọwakwu maka aha, ụdị ya, ọrụ ya na ụzọ e si ekewa aha n'usoro ọdinala na kwa usoro sayensị. A ga-elebakwa anya na ngalaba mkpọaha nke ọrụ ya bụ inọchi anya aha mgbe achọghị ikpọ otu aha ugboro ugboro n'usoro okwu.

2.0 MBUNUCHE

E bu n'obi na ị ga-enwe ike:

- iziputa ụdị aha dị iche iche na ọrụ aha na-arụ
- ikọwa ụzọ dị iche iche e si ekewa aha n'ụzọ ọdinala na kwa usoro sayensị
- ikọwa nnọchiaha na ụdị nnọchiaha e nwere n'Igbo
- isite n'ahiriokwu nye omụmaatụ ụdị nnọchiaha dị iche iche
- ikọwa agwa nnọchiaha na-akpa n'ahiriokwu.

3.0 NDỊNA KPỌM KWEM

3.1 Ọrụ Aha na Nkewa ya

Na yunit 2, a kọwara aha dị ka njirimara ihe ọ bụla dị n'ụwa ma ndị ndụ, ndị adighi ndụ, ndị a na-ahụ anya na ndị anaghị ahụ anya. E ji aha egosi onye, ebe, ihe ma ọ bụ nghọta uche nke nwere ike ịbụ isi nkebi okwu kemkpọaha. Aha nwere ọrụ dị iche iche ọ na-arụ n'ahiriokwu. Ọrụ ndị ahụ bụ ihe ndị e ji amata aha n'ahiriokwu. Ọrụ aha gụnyere ndị a:

1. Aha na-arụ ọrụ dị ka isiahiri (Subect)
2. Ọ na-arụ ọrụ dị ka nnara èkèlèsù/nkwuotọ (direct object)
3. Ọ na-arụ ọrụ dị ka nnara ngom (indirect object)
4. Ọ na-arụ ọrụ dị ka mmeju (complement)

Omumaatu ọrụ aha n'ahiriokwu

N'ahiriokwu ndi na-esote, aha na-arụ ọrụ dị ka isiahiri. Mgbe aha bu isiahiri, o bu ya bu isi a huru kwaba okpu. O bu ya na-ekwu ihe na-eme ma o bu mere ihe o bu e mere n'ahiriokwu.

Ima atu

- a. Ikenna na-arụ ọrụ
- b. Umuakwukwo di ise
- ch. Ikpe mara ya
- d. Eziokwu bu ndu
- a. Oka buru ibu

Mkpuruokwu ndi a kara ihe n'okpuru bucha aha na-arụ ọrụ isiahiri n'ahiriokwu ha no na ya.

Oru aha di ka nnara èkèlèsù (direct object)

- a. Amaka gbajiri oche
- b. Oke tara azu
- ch. Ha churu mmiri
- d. Eze gburu ewu

Mgbe aha na-arụ ọrụ nnara, o bu ya na-anara ihe o mee mere ma o bu na-eme. Mkpuruokwu ndi a kara ihe n'okpuru na-egosi nnara ekelesu ma o bu nnara nkwuotọ nke putara onye/ihe natara ihe isiahiri mere n'ahiriokwu.

Oru aha di ka nnara ngom (indirect object)

Mgbe aha na-arụ ọrụ nnara ngom/mgbago, o na-egosi onye ma o bu ihe aha na-eme na-emetuta ma o bu ihe o metutara. Nnara ngom abughi ya natara ihe isiahiri mere kpom kwem kama ihe isiahiri mere metutara ya.

Ima atu:

- Azubike nyere Obi ego
- Oke tara azu Ekene
- Onye nkuzi pịara umuakwukwo utari
- E gburu ewu Okeke

Aha ndi a kara ihe n'okpuru bucha nnara ngom maka na ihe isiahiri mere abughi ha ka o meturu n'ahu kpomkwe m.

Ọmụmaatụ ọrụ aha dị ka nnara kembuuzo

Mgbe aha na-anụ ọrụ dị ka nnara kembuuzo, ọ na-esote mbuuzo n'ahiriokwu dị ka ọmụmaatụ ndị na-esote si gosi:.

- Obi tinyere aka na nkata
- Ego dị n' ogwu
- Onye nkuzi pịara ya ihe n' azu
- Be ha dị na mmiri
- Adaora bi na Lagos

Ọmụmatụ ọrụ aha dị ka mmeju (complement)

Mgbe aha na-arụ ọrụ mmeju, ọ bụ aha e ji emeju okwu. E wepụ ya, ahiriokwu ahụ agaghị enwe ezi nghota.

Ọmụmaatụ:

- Nne riri nri
- Eziokwu bụ ndu
- Ego ji oru
- Ada mara mma
- Akachukwu sara ahu

Aha ndị a kara ihe n'okpuru bụcha mmeju. Ọ bụrụ na e wepụ ha, ahiriokwu ndị ahụ agaghị enwe nghota zuru oke.

NNWALE 1

Were ahiriokwu ise na nke ọ bụla ziputa ọrụ aha na-arụ n'ahiriokwu.

Ụzọ dị iche iche e si ekewa aha

E nwere ike isite n'uzo abuo gbara okpurukpu kewaa aha niile e nwere n'asusu Igbo. Uzo abuo ahụ bu:

1. Usoro utosasusu odinala
2. Usoro sayensi asusu (usoro ogbara oheru)

Utosasusu odinala bu usoro mbu na mbu e si malite imu asusu. Utosasusu odinala kewara aha n'uzo ndi a:

1. Aha aka (proper noun)
2. Aha igwe (collective noun)
3. Aha izugbe (common noun)
4. Aha uche (Abstract noun)
5. Aha mme(noun instrument)
6. Aha omee (Noun Agent)
7. Aha nsinuda (onomatopaea)
8. Aha ucheuda (Ideophone)
9. Aha nkowa (Adjectival noun)

10. Aha nkwuwa (Adverbial Noun)

N'usoro sayensị asụsụ, e kewara aha n'ụzọ ndị a:

1. Usoro nghọta
2. Usoro nkejiokwu
3. Usoro ụdaolu
4. Usoro Ndokọokwu
5. Usoro Nsirimeputa

A. Nkewa aha site na nghọta:

Site n'ile anya na nghọta aha nwere, e kewara aha n'ụzọ ndị a:

- i. Aha ndị nwere otu nghọta:
  - isi, ego, ụlọ, aka, ala
- ii. Aha ndi nwere nghọta abụọ ma ọ bụ karịa dī ka:
  - isiego = isi + ego
  - ụlọuka = ụlọ + ụka
  - mmadụ = mma + ndụ
  - nwaanyị = nwa + nwunye
  - nwoke = nwa + oke
  - anyaukwu = anya + ukwu

E nwekwara ike site na nghọta kewaa aha ụzọ abụọ ndị a:

- a. Ahaaka
- b. Ahaizugbe
  - Ahaaka bụ aha e jiri mara ihe ọ bụla. Ọ metụtara ihe ndị a:
    - Aha ebe (obodo): Ọka, Nnewi, Onicha
    - Aha mmadụ: Okeke, Ngozi, Obi
    - Aha ihe akwụkwọ: ụlọ, aja, ego, oche
    - Aha ụbọchiahia- Eke, Ori, Afọ, Nkwọ

A na-eji nnukwu mkpụrụedemede amalite ahaaka tumadị aha obodo, aha mmadụ na aha ụbọchị.

Aha izugbe –: Nke a bụ aha a dī ọtutụ nwere. O bụ aha jikọtara ndị nile so n'otu òtù dī ka: mmadụ, osisi, anụmanụ mmiri, ego, akwụkwọ dg. Anaghị eji nnukwu akara edemede ebido ya dī ka e si eme n'ahaaka. Mgbe a na-eji nnukwu akara edemede ebido aha izugbe bụ naanị mgbe ọ malitere ahịrịokwu. Nkewa aha izugbe site na nghọta gụnyere ndị a:

- a. Aha mbịtụaka (Aha ihe ndị e nwere ike ibitụ ma ọ bụ metụ aka)
- b. Aha- ebitụaka (Aha ihe ndị e nweghi ike ibitụ aka ma ọ bụ Ahauche)
- ch. Aha nguagu (Aha ihe ndị e enwere ike ịgụta ọnụ)
- d. Aha aguonụ (Aha ihe ndị enwegh ike ịgụta ọnụ)
- e. Aha nsinụda (Aha ihe ndị e si n'ụda ha amata)
- b. Aha ucheuda (Aha ndị e ji ụda eziputa mana ha enweghị ụda)

Aha Mbituaka

Nke a bu udi aha izugbe e nwere ike imetu aka ma o bu hu anya, di ka ndi a: ego, mmadu, mmiri, ala, akwukwo, ji, ede dg

Aha Ebituaka

Udi aha nke a bu ndi a gaghị enwe ike ibitu aka. O bu uche ka e ji aghota udi aha di otu a . O bu nke a mere e ji akpokwa ha ahauche. Lee ha:

Uche, eziokwu, anuri, ndidi, ujo amara, ngana, ebere dg.

Aha Nguagu

Nke a bu udi aha izugbe e nwere ike igu onu n'ihina e nwere ike ibitu ha aka.

Ima atu: akwukwo, ulo, ite, utari dg

Aha Aguonu

Ndi a bu aha ndi enweghi ike igu onu n'ihina ha gbakotara oru nke na e nweghi ike ikewa ha: Ima atu: mmiri, anwu, obara, ikuku, aja, ochichiri, dg

Ahansinuda

Nke a bu aha ndi na-egosi otu ihe a na-ekwu maka ha si ada na nti. A na-eji uda akowa ihe a na-ekwu maka ya di ka: **patapata, gwodogwodo, tujai tujai, ngwongwo**

Ahaucheuda

Nke a bu aha e ji mkporuokwu na-ada uda eziputa mgbe a na-ekwu maka ihe anaghi emeputa uda. A na-esi n'uda e jiri kowaputa ha wee ghota ihe a na-ekwu maka ya. Omumaatu:

Pii, yoriji, gbaa, yoli yoli, kpai, zii, zizizi, zaa

Ahaucheuda na-egosi otutu ihe di ka: otu ihe di, otu ihe siri mee, usoro e siri mee ihe, onodu ihe no, ka ihe siri yie ihe ozu, ka ihe siri meghari ahụ. O di mkpa ka anyi mara na ahansinuda na ahaucheuda nwere otu ha siri yite na kwa otu ha siri di iche.

Ahaucheuda na ahansinuda na-eyite n'uda. Ha nwekwara ike ino n'isiahiri ma o bu n'oduahiri. Ebe ha siri di iche bu na ahansinuda na-eziputa uda ihe a na-ekwu maka ya na-ada kpom kwem nke a na-anu ka o na-ada. Mana ahaucheuda na-eji uda, e jiri kowaputa mkporuokwu egosi ka ihe anaghi emeputa uda nke a na-ekwu maka ya di, ka o si eme ma o bu ka o siri yie ihe ozu. A na-ejikari ahaucheuda na ahansinuda emebe atumatuokwu iji choo ederede mma. Lee ima atu ndi na-eso:

Ahaucheuda:

- i. Eze ya na-acha gba
- ii. Ahu ya na-akwo murumuru
- iii. Ntutu isi ya di yoriji.

Ahansinụda:

- i. A pịara ya tūwaj tūwaj n'azụ
- ii. Isi ụkwa dara gbim
- iii. Akpukpoukwu ụkwu ya na-ada koi koi

B. Nkewa aha site na nkejiokwu

E nwere ik ikewa aha site na nkejiokwu ole o nwere. E nwere aha ndi nwere naani otu nkejiokwu, nwekwa ndi nwere nkejiokwu abua, atọ ma o bu karia.

Omumaatu:

Aha otu nkejiokwu: Chi, di, ji, be

Aha nkejiokwu abuo: N/ri, a/ka, e/gwu, o/ku

Aha nkejiokwu atọ: O/si/si, a/ku/ko, u/ze/re, i/ku/ku dg.

Aha nkejiokwu ise: a/ka/ta/m/kpo, o/ki/ri/ki/ri, m/ba/da/m/ba, a/ka/lo/gho/ri dg.

CH. Nkewa aha site n'udaolu

E nwere ike ikewa aha site n'udaolu ole aha ahụ nwere mgbe o nooro onwe ya ma o bu ka uda chi ya siri di. E nwere ike ikewa ha n'usoro a:

- Aha otu udaolu: Chi, be, ji, di
- Aha ndi nwere udaolu abuo: aka, isi, anya, ulo, oku
- Aha ndi nwere udaolu atọ: osisi, akuko, efere
- Aha ndi nwere uda elu elu: aka, isi, anya, imi
- Aha ndi nwere uda ala ala: ala, akpa, akpa
- Aha ndi nwere uda elu na uda nsuda: ego, ero, ezee, agu
- Aha ndi nwere uda elu na uda ala: ulo, ezee, igwe

Ufodu mgbe, otutu n'ime aha ndi a na-agbanwe uda ha na ndokokwu. (Guo ihe gbasara udaolu na modul 1: yunit 4).

D. Nkewa Aha site na Ndokokwu

E nwere ike ikewa aha site na ileba anya na mkporuokwu ole mebere aha ahụ. O buru na e ledo anya na mkporuokwu na usoro ndoko ya, a ga-enwete udi aha ndi a:

- i. Ahamfe
- ii. Ahamkpi
- iii. Ahaukwu

Ahamfe

Ahamfe bu aha niile e ji otu mkporuokwu mebe. Udi mkporuokwu nwere ike imebe ahamfe bu mkporuokwu ndi bu mkporuasusu nnononwe.

Ima atu: Ewu, oche, ulo, aka.

Ahamkpi

Nke a bụ aha nwere mkpụrụasụsụ ma ọ bu mkpụrụokwu abụọ dịkoro ọnụ

Ịma atụ:

- Isi + ọkwu – isiokwu
- Ihu + ọma – Ihuoma
- Anya + ike – Anyaike

Ahaukwu

Nke a bụ ụdi aha na-adị n'ukwu. Ihe na-emebe aha ukwu bụ mkpụrụasụsụ nnoroonwe na nke ndabe. Ya bụ otu mkpụrụasụsụ nnoroonwe ma ọ bụ kariā na otu mkpụrụasụsụ ndabe ma ọ bụ kariā edokoro ọnụ nwere ike imebe aha ukwu.

Ịma atụ:

Isiowuwa = isi + ọwụwa

Iheoriri = ihe + oriri

Chukwuebuka = Chukwu + ebuka

NNWALE 3

Deputa ma kowaa ụzọ dị iche iche e nwere ike isi kewaa aha n'usoro sayensi asụsụ

3.2 Nkewa Nnọchiaha na Agwa ya

E kewara nnọchiaha site n'igbado ụkwu n'onye na-ekwu okwu nke a kporo onye mbụ (pesin mbụ), onye na-ege ntị/onye a na-agwa- onye nke abụọ (pesin nke abụọ), na onye a na-ekwu maka ya (pesin nke atọ). Nnọchiaha niile e ji anọchite onye nke mbụ/abụọ/atọ nwechara mkpolu na ụbara ha. Nnọchiaha dị n'asụsụ Igbo anaghị abawanye abawanye.

Onye mbụ - (mkpolu): - m/mụ (I)

Onye abụọ - (mkpolu): - i/ị/gị(you)

Onye atọ -(mkpolu) o/ọ (He, she, it)

Enweonye– a/e (someone)

Ụbara ha bụ ndị a :

Onye mbụ - anyị (we)

Onye abụọ - ụnyị (you)

Onye atọ - ha (they)

Enweonye -a/e(ha) (they)

Agwa Nnọchiaha na-akpa n'Ahiri Okwu

Nnọchiaha na-arụ ọrụ dị ka:isi ahiri, nnara ekelesu/nkwuoto,nnara ngom/mgbago, nnara mbuzo n'ahiri okwu. E jikwa nnọchiaha egosi

onwunwe ihe n'ahiri okwu, jirikwa ya na-egosiputa nkwukwasa/nkwurukwasa (emphasis).

Nnochiaha enweonye nwere ike iru oru di ka isi ahiri ma o nweghi ike iruoru di ka nnara. Nnochiaha ndi ozọ nwere ike iru oru di ka isi ahiri ma o bu nnara n'ahiri okwu.

Mgbe nnochiaha na-arụ oru di ka isi ahiri, o na-anọ na mbido ahiri okwu di ka:

- a. M ga-eje ahia.
- b. I kwuru okwu.
- c. O gara akwukwo.
- d. Anyi rijuru afo.
- e. Ha chezoro onwe ha.
- f. Unu agbaala egwu.
- g. E kwuru okwu.
- h. Akuruha aka.
- i. Eri m nri.

E lee anya n'omumaatu nke 'h', 'i', na 'j', a ga-ahu na nnochiaha 'ha' na 'm' bucha isi ahiri mana ha anoghi na mbido ahiri okwu. Nke a na-egosi na 'm' na 'ha' nwere ike isote ngwaa mgbe ha bu isi ahiri. O bu naani 'm' na 'ha' na-akpa agwa di etu a n'ahiri okwu ufo.

Nnochiaha nwere nkwukwasa/nkwurukwasa bu nnochiaha na-akowa maka onweonye.

Ima atu:

- a. Mu onwem ga-eri ji.
- b. Ya onweya ma ihe a na-ekwu.
- c. Ha onwe ha biakwuru n'oge.
- d. Gionwegi abiaghi n'oge.
- e. Unuonwe unu makuru ya.

'Onwe m', 'onwe ya', 'onwe ha', 'onwe gi' na 'onwe unu' ndi a kara ihe n'okpuru bucha nnochiaha nke nkwukwasa ma o bu nnochiaha nke nchighara azu.

4.0 MMECHI

Na nkeji a, a kowakwuru maka nnochiaha. E lebara anya n'uzo e si kewa nnochiaha. E ziputara udi nnochiaha ndi a, nkowa ha na omumaatu ha: nnochionye, nnochimpesin (nnochienweonye), nnochionwe, nnochionweonye, nnochinkowa na nnochinkeonye.

5.0 NCHIKỌTA

A kọwara nnọchiaha dị ka mkpuru okwu e ji edochi aha n'ahiri okwu ka a ghara ikpo otu aha ugboro ugboro n'ahiri okwu. E gosiri udi nnọchiaha e nwere n'Igbo na atụ ha di iche iche.

6.0 IHE OMUME ONYE NKUZI GA-AMAAKI

1. Kọwaa ihe bu nnọchiaha.
2. Deputa ma kọwaa udi nnọchiaha ise e nwere.
3. Olee ndiche di n'etiti nnọchionwe na nnọchionweonye?
4. Ziputa ndiche di n'etiti nnọchiaha di n'oluasusu gi na nke Igbo Izugbe.

7.0 NRUTAKA/NGUMI

Emenanjo, N.E. (2005). *Nchikota Asusu na Utasusu Izugbe*. Lagos: Longman Nigeria.Manilas Publishers.

Ume, I.A.O., Ugoji, J.U., Dike, G.A. (2015). *Umị Nkọwa Utasusu Igbo*. Onitsha: Kawuriz.

Umeodinka, A.U., Ugochukwu, C.N., Ogwudile, C.E.C. & Ilechukwu, D.I. (2019). *Kpokopi Utọ Asusu Igbo na Ntughari*. Awka: Divine Press.

YUNIT 4 ỌNỤỌGỤGỤ

NDỊNA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpọm kwem
  - 3.1 Nziputa na Ebe Mgbakwasị Ọnụọgụgụ Igbo
  - 3.2 Etu e si Egosi Ọnụọgụgụ
- 4.0 Mmehi
- 5.0 Nchikọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrụtuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na nkeji nke abụọ, a kuziri maka mkpọaha na ngalaba ya anọ nke ọnụọgụgụ bụ otu n'ime ha. Gụọ nkọwa e nyere maka ọnụọgụgụ na nkeji nke abụọ. N'ebe a, a ga-eleba anya n'uzọ atọ e si eziputa ọnụọgụgụ n'Igbo, ebe mgbakwasị ụkwụ ọnụọgụgụ Igbo na kwa etu e si egosi ọnụọgụgụ n'Igbo.

2.0 MBUNUCHE

Na njedebe nkuzi a, a tụtụ anya na ị ga-enwe ike:

- ịkọwa uzọ atọ e si eziputa ọnụọgụgụ n'Igbo
- ịkọwa ebe mgbakwasị ụkwụ ọnụọgụgụ Igbo
- ideputa ọnụọgụgụ ọ bụla n'Igbo.

3.0 NDINA KPỌM KWEM

3.1 Nziputa na Ebe Mgbakwasị Ụkwụ Ọnụọgụgụ Igbo

A na-eziputa ọnụọgụgụ Igbo site n'uzọ atọ ndị a:

- a. Site n'iji mkpụrụokwu dị ka: otu, abụọ, atọ, anọ, ise, dg.
- b. Site n'iji mkpụrụ ọnụọgụgụ Arabiik dị ka: 2,3,4,5,6 dg.
- c. Site n'iji mkpụrụ ọnụọgụgụ Roman dị ka: i, ii, iii, iv, dg.

Ebe Mgbakwasị Ụkwụ Ọnụọgụgụ Igbo:

N'ọnụọgụgụ Igbo, e nwere ebe a na-agbakwasị ụkwụ wee gụrụ gawa ma ọ bụ gụbatawa ọnụọgụgụ ndị ọzọ. A na-ebido na ndị a wee gụba ndị ọzọ:

1. Efu =0
2. Otu =1
3. Iri = 10
4. Nari= 100
5. Puku = 1000
6. Nde = 1,000,000
7. Ijeri = 1,000,000,000 (America)
8. Ijeri = 1,000,000,000,000 (Britain)

3.2 Etu e si Egesi Onuogugu

1. O buru na a choo iji otu wee gosi onuogugu, otu na-ebu uzọ, ihe o na-egosi ole o di a na-esote ya. Di ka:
 Otu ji
 Otu ube
 Otu udara
 Otu ichaka

2. O buru na a choo iji onu ogugu ziputa ole ihe kariji otu di, ihe a na-egosi ole ha di na-ebu uzọ tupu onuogugu ya/ole o di ana-esote.
 Ima atọ:
 aka abuo
 ulo ise
 ego iri
 moto abuo
 ji abuo
 ji puku abuo na iri ise = 2050
 mmadu nde atọ = 3,000,000
 ji nde atọ na ise =3,000,005
 Mgbe o buła e nwere mgbagwoju anya gbasara ugboro nari, puku, nde ma o bu ijeri wetara mgbagwoju anya, ihe a ga-eme di ka Uba-Mgbemena (2009:29) si nye ntuzi aka bu idobe ugboro ole ahụ tupu nari, tupu puku, tupu nde ma o bu tupu ijeri ka o na-esote aha ihe a na-ekwu maka ya tupu onuogugu ndi ozọ a na-esotezi nari ma o bu puku ma o bu nde ma o bu ijeri.
 A ga-agbaso usoro a iji gbochie mgbagwoju anya n'udi a:
 Aha ihe + ugboro ole nari/puku/nde/ijeri + onuogugu ozọ
 Lee ezi omumaatu ndi a:
 Ulo iri atọ puku na asaa – (30,007)
 Ulo iri atọ na asaa puku (37,000)
 Mmadu iri nde na abuo (10,000,002)
 Mmadu iri na abuo nde (12,000,000)
 Ulo iri asatọ na asatọ ijeri (88,000,000, 000,000)
 Ulo iri asatọ ijeri na asatọ (80,000),000,000,008)
 100,000 books – Akwukwo nari puku.

8,000,800,118,012 tubers of yam = Ji ijeri asatọ, nde narị asatọ, puku narị iri na asatọ na iri na abụọ.

4.0 MMECHI

Na nkeji a, e lebara anya n'uzọ e si eziputa ọnụọgụgụ, ebe mgbakwasi ụkwụ ọnụọgụgụ Igbo na kwa etu e si egosi ọnụọgụgụ Igbo.

5.0 NCHIKỌTA

A kọwara ọnụọgụgụ dị ka otu n'ime ụmụ mkpọaha nke ọrụ ya bụ iziputa ole ihe dị. Na nkeji nke abụọ, a kọwara ụdị ọnụọgụgụ abụọ: ọnụọgụgụ ochie na nke ọhụrụ a kọwakwara ihe mere e ji weputa ọnụọgụgụ ọhụrụ tinyere usoro e si eziputa ọnụọgụgụ ọhụrụ.

6.0 IHE OMUME ONYE NKUZI GA-AMAAKI

1. Gịnị mere e jiri weputa usoro ọnụọgụgụ ọhụrụ?
2. Were ezi atụ ziputa ndịiche dị n'etiti usoro ọnụọgụgụ ochie na nke ọhụrụ.
3. Deputa ọnụọgụgụ ndị a n'Igbo:
  - (a) 1,008 tubers of yam
  - (b) 301,000,000,000 houses
  - (ch) 8,000,800, 212, 025 books

7.0 NRỤTỤAKA/NGUMI

Emenanjo, N.E. (2005). *Nchikọta Asụsụ na Ụtọasụsụ Izugbe*. Lagos: Longman Nigeria. Manilas Publishers.

Ụba-Mgbemena, A. (2009). *Ntọala Usoroasụsụ Igbo*. Ibadan: Pacific Publishers

Ume, I.A.O., Ugoji, J.U., Dike, G.A. (2015). *Ụmị Nkọwa Ụtọasụsụ Igbo*. Onitsha: Kawuriz &

Umeodinka, A.U., Ugochukwu, C.N., Ogwudile, C.E.C. & Iechukwu, D.I. (2019). *Kpọkọpị Ụtọ Asụsụ Igbo na Ntughari*. Awka: Divine Press.

YUNIT 5 NKỌWA

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpọm kwem
  - 3.1 Gịnị bụ Nkọwa?
  - 3.2 Nkọwaaha
  - 3.3 Nruaka, Nziola (Mkpokota), Nnọchinke (Nkeonye/Keonwunwe)
- 4.0 Mmehi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nruaka/Ngumi

1.0 MKPỌLITE

Dị ka e si nwee nkeji asụsụ nke ọrụ ya bụ inye ihe ọ bụla aha, e nwekwara nkejiasụsụ nke ọrụ ya bụ ikọwa aha. E nwere ụdị mkpụrụ okwu dị n'asụsụ Igbo ndị akparamagwa ha bụ ikwu ihe gbasara aha n'usoro okwu. Na nkeji a, a ga-eziputa ma kọwaa mkpụrụ okwu ndị ahụ n'otu n'otu.

2.0 MBUNUCHE

Na njedebe nkuzi a, i ga-enwe ike:

- ikọwa ihe bụ nkọwa
- inye omummaatụ ụdị nkọwa e nwere n'asụsụ Igbo
- ikọwa njirimara ezigbo nkọwa.

3.0 NDỊNA KPỌM KWEM

3.1 Gịnị bụ Nkọwa?

Nkọwa bụ aha jikọtara mkpụrụ okwu niile na-arụ ọrụ ikọwa aha. Ha enweghị ike ikwuru onwe ha bụ nkebiokwu kemkọaha. E kewara nkọwa ụzọ anọ ndị a: nkọwaaha, nruaka, nnọchiaha keonwunwe (nkeonye), nziola (mkpokota). A ga-akwazị nke ọ bụla n'ime ụmụ nkọwa ndị a.

3.2 Nkọwaaha

Nkọwaaha bụ mkpụrụokwu na-akọwa ihe gbasara aha. Ha adighi otutu n'asusu Igbo. Lee ufodu n'ime ha: oma, ajo (ojoo), ojii, ukwu, nta, ohuru, dg. Nkọwaaha na-eme ka a mara ihe gbasara aha n'ahiriokwu. O buru na aha o na-akọwa agatasia n'usoro okwu Igbo, nkọwaaha no-esochi anya.

Njirimara Nkọwa aha

1. N'asusu Igbo, nkọwa aha na-eso aha o na-akọwa.
Omumaatu:
  - (a) Nwanyị oma
  - (b) Nwoke oma
  - (ch) Ewu ocha
  - (d) Ewu ojii
  - (e) Nwaanyị ojoo
  - (f) Ulo ukwu
  - (g) Azu okpoo

N'asusu Bekee, o bu mkpọaha na-eso nkọwa aha di ka:

- good boy
- black goat
- bad woman
- beautiful girl
- wicked man
- intelligent child

Nkọwaaha enweghi ike ikwu naani ya buru isiahiri, isi nkebiokwu, nnaputa ma o bu oduahiri. Ima atu:

- a. O ruru ulo ahụ ogologo
  - b. Ogologo ya kari elu ya
- N'ahiri okwu ndi a, ogologo bu aha nkọwa n'ih na o naghị akọwa ulo kpomkwem kama o bu etu e si ruo ulo ka o na-akọwa.
- Nke a putara na ezigbo nkọwaaha anaghị anọ n'isi ahiri ma o bu n'oduahiri
2. Nkọwaaha anaghị eso mkpụrụokwu a bu "di" n'ahiriokwu.
O di ogologo/mkpumkpu/nwayoo
  3. Nkọwaaha anaghị agbanwe uda ha mana okwu ndi ozo na-agbanwe uda ha. Omumaatu:
    - akwa ochá
    - ulo ukwú
    - nwaanyị ómá

Site na njirimara nkọwaaha e ziputara n'elu, a choputara na ufodu mkpụrụokw a na-ewere di ka nkọwaaha abughi ezigbo nkọwaaha n'ih

na enwechaghị njirimara nkọwa ndị e zipụtara n'elu. Ufodu n'ime mkpuruokwu ndị abughị ezigbo nkọwa gụnyere ndị a:

- Ogologo
- Mkpumkpụ
- Nghanha
- Nkirinka
- Omaricha
- Ajo
- Ochie
- Ohuru dg.

Nke a putara na e nwere nkọwa aha ndị bụ ezigbo ya nwee ndị nwere ike iru oru di ka ahankowa (*adjectival noun*). Mgbe nkowaaha bụ ezigbo nkowaaha bụ mgbe o na-esokirido aha o na-akowa. Ma mgbe o bula nkowa aha anaghị esochi aha o na-akowa ma o bụ noro n'onodu ozo n'abughị n'azu aha, mara na o bughị ezigbo nkowa aha kama o bụ ahankowa.

NNWALE ONWE 1

Choputa mkpuru okwu iri ndi nwere ike iru oru nkowaaha mana ha abughị ezigbo nkowaaha. Jiri ahiriokwu ziputa nke a.

3.3 Nruaka

Nke a bụ otu n'ime umu nkowa. Nruaka bụ mkpuruokwu na-arụ aka n'ihe a na-ekwu iji mee ka o doo anya. N'Igbo izugbe, e nwere naanị nruaka abuo ndi a: 'a' na 'ahu'

A na-eji 'a' egosi ihe di nso:

- ulọ a
- ebe a
- onye a
- ihe a
- nwoke a
- ugbo ala a
- ugbu a
- oche a
- akpa a
- nri a

O buru ihe di ebe di anya, ma o bu ihe mmadu (onye a na-agwa) marala maka ya; a na-eji 'ahu' eziputa ya.

Omumaatu:

- nwoke ahu
- ji ahu
- onye ahu
- ihe ahu
- ụlọ ahu
- akpa ahu
- ala ahu
- igbe ahu
- akwụkwọ ahu
- onye uwe ojii ahu

3.4 Nzirole (Mkpokọta)

Nke a bụ otu n'ime ụmụ nkọwa. Ọrụ ya bụ ịgwa anyị ole ihe a na-ekwu maka ya dị. Mgbe ụfọdụ nzirole na-agwa anyị ole ihe a na-ekwu maka ya dị kpomkwem ma ọ bụ ghara ikwu ole ihe ahụ dị. O nwere ike ikwu ma ha dị ole na ole ka ha buru ibu. Ndị a bụ mkpuru okwu ụfọdụ e ji eziputa mkpokọta:

dum, niile, imirikiti/imerime, ncha, ole na ole, naanị, sọ dg.

- a. Ha niile bụ nke m
- b. Mmadụ dum bịa
- c. Imirikiti ka a kpọrọ
- d. Kpọrọ mmadụ ncha
- e. Mmadụ ole na ole ka a chọrọ
- f. Naanị gị ka a chọrọ
- g. Sọ ya gara ogbakọ ahụ

Mkpuruokwu ndị a kara ihe n'okpuru bụch mkpokọta/nzirole. Ha anaghị ekwu ole ihe a na-ekwu maka ya dị kpom kwem. Oge ụfọdụ, a na-eji ọnụọgụgụ eziputa ole ihe a na-ekwu maka ya dị kpomkwem. Ịma atụ:

- (a) O nyere ya ji ato
  - (b) Mmadụ ise bịa ogbakọ ahụ
  - (ch) Ha dị iri anọ na klasị
  - (d) Asaa n'ime ha bụ nke m
  - (e) E nyere m otu ekpem mmanya
- Mkpuruokwu ndị a kara ihe n'okpuru bụcha nzirole na-akọwa ole ihe dị kpom kwem.

3.5 Nnọchinke (Nkeonye/Keonwunwe)

Nke a bụ otu ngalaba nkọwa na-egosi onwunwe nke e jikwa nnọchiaha eziputa. Ọrụ ya bụ ịkọwa onye nwe ihe a na-ekwu maka ya. Mgbe ụfọdụ

a na-ewere ha dị ka ngalaba nnọchiaha a na-akpọ nnọchinkeonye. Mkpurụ okwu ndị a kara ihe n'okpuru n'usoro okwu ndị na-esote bụcha nnọchiaha keonwuwe/nkeonye.

Ịma atụ:

- Ego ya
- Ji anyi
- Oche gi,
- Efe unu
- Akwa m
- Ulo ha

4.0 MMECHI

N'ihe ọmụmụ a, a kọwara ihe bụ nkọwa na ngalaba anọ o nwere ndị bụ: nkọwaaha, nrụaka, nnọchinkọwa na nziole. A kọwara nke ọ bụla n'ime ha ma nye ọmụmụatụ ha.

5.0 NCHIKỌTA

Na nkeji a, a kọwara na nkọwa bụ aha jikọtara mkpurụ okwu niile na-arụ ọrụ ikọwa aha. E gosiri ụdị nkọwa e nwere n'asụsụ Igbo. E mekwara ka a ghọta na e nweghị ọtụtụ nkọwa n'Igbo n'ihi ụdị ya na akparamagwa ya. E zipụtara njirimara ezigbo nkọwa tinyere ka e si amata mkpurụ okwu ndị abụghị ezigbo nkọwa. A kọwaziri ụdị nkọwa ndị ọzọ nyekwa ọmụmụatụ ha dị iche iche.

6.0 IHE OMUME ONYE NKỤZI GA-AMAAKỊ

1. Gịnị bụ nkọwa?
2. Deputa ma kọwaa ngalaba nkọwa ị maara.
3. Olee ihe dị iche n'etiti nkọwaaha na ahankọwa?
4. Kedụ ka e si ama ezigbo nkọwaaha?
5. Deputa mkpurụokwu iri e ji eziputa ole ihe dị n'olundị Igbo dị iche iche ndị esoghi n'andị e jiri maa atụ n'ihe ọmụmụ a.

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Emenanjo, N.E. (2005). *Nchikọta Asụsụ na Ụtọasụsụ Izugbe*. Lagos: Longman Nigeria.

Ezikeojiaku, P.A. (1989). *Fonoloji na Ụtọasụsụ Igbo*. Ibadan: Macmillan Nigerian Publishers.

Ezeomeke, S.O. (2004). *Igodo Nghota Ụtọasụsụ Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.

Ume, I.A.O., Ugoji, J.U., Dike, G.A. (2015). *Ụmị Nkọwa Ụtọasụsụ Igbo*. Onitsha: Kawuriz & Manilas Publishers.

Umeodinka, A.U., Ugochukwu, C.N., Ogwudile, C.E.C. & Ilechukwu, D.I. (2019). *Kpọkọpị ỤtọAsụsụ Igbo na Ntughari*. Awka: Divine Press.

MODUL 3 NGWAA NA NKWUWA

Na Modul 2, anyi mụrụ maka mkpọaha na ihe ndi so ya. Na Modul 3, i ga-amụ maka ngwaa, ngalaba ya, ụdị ya, nsinangwaa na nkwuwa. Modul a nwere yunit anọ.

Yunit 1	Ngwaa na Ngalaba Ya
Yunit 2	Ụdị Ngwaa
Yunit 3	Nsinangwaa
Yunit 4	Nkwuwa

YUNIT 1 NGWAA NA NGALABA YA

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpọm kwem
  - 3.1 Nkọwa Ngwaa na Ngalaba Ya
  - 3.2 Ọnọdụ Ngwaa n'Ahiri Okwu
  - 3.3 Ụdị Mkpuru Okwu e si na Ngwaa Emeputa
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Ngwaa bu nkeji asusu gbara okpurukpu n'Igbo. E wepu ngwaa, ahiri okwu ndi e ji asu asusu agaghị enwe nghota n'ihia na o bu ngwaa na-enye ahiri okwu nghota. Na nkeji a, a ga-akọwa ngwaa, lebakwaa anya na ngalaba ya; ụdị ngwaa di iche iche na ụdị mkpuru okwu e si na ngwaa enwete. A ga-eziputa onodu di iche iche ngwaa na-anọ n'ahiri okwu.

2.0 MBUNUCHE

Na njedebe nkuzi a, e bu n'obi na umu akwukwo ga-enwe ike:

- ikowa ngwaa
- tlee ngalaba ngwaa
- kowaa ụdị ngwaa di iche iche
- nye omumaatu ụdị mkpuru okwu di iche iche e si na ngwaa nwete.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Nkwa Ngwaa na Ngalaba Ya

Ngwaa bu nkeji asusu na-ekwu maka aha ma o bu nnochiaha. O na-egosi ihe isi ahiri na-eme/mere, ma o bu odidi ya. Ahiri okwu o bu la ga-enweriri ngwaa n'ihi na o bu ngwaa na-eme ka a ghotu ihe mere n'ahiri okwu ma o bu ihe isi ahiri mere.

- (a) Ha gara ahia.
- (b) Obinna iri nri.
- (ch) Chidimma ma akwukwo.
- (d) Nkechi di ocha
- (e) O na-azu ahia
- (f) Ijeoma ga-aga uka
- (g) Nne ya batara mgbe anyi na-apu
Mkpuru okwu ndi a kara ihe n'okpuru bucha ngwaa n'udi ya di
iche iche

Ngwaa nwere ngalaba ndi a:

- a. Isingwaa
- b. Nnyemakangwaa
- c. Mmekangwaa

Isingwaa di ka aha ya siri di bu mmalite ngwaa n'utoasusu Igbo. O bu n'isingwaa ka a na-agbakwunye udi mkpuru asusu di iche iche iji meputa okwu ohuru, gbanwee nghota mkpuru okwu ma o bu gbatikwuo nghota mkpuru okwu. A na-esikwa n'isingwaa emeputa udi mkpuru okwu ndi ozoo di ka mfinifivu, jerodu, ahaome, ahamme. Ndi a bu isingwaa ufofu: me, je, ri, ta, si, ku, de, kwu dg.

A na-emebe isingwaa site n'idoko otu mgbochiume na otu udaume (mgbochiume + udaume = Isingwaa (m+u = isingwaa).

Nnyemakangwaa

Nke a bu mkpuru okwu na-enyere mmekangwaa aka iji ziputa nghota zuru oke. A na-esite n'uzo ndi a eziputa nnyemaka ngwaa n'asusu Igbo.

- i. Nnyemaka ngwaa "na-" (na + akara uhie) na-egosi ihe na-eme mgbe onye na-ekwu okwu kpu okwu n'onu, ihe na-eme eme na ihe na-eme na-agawanye.
- ii. "Ga-" bu nnyemakangwaa na-egosi ihe ga-eme n'odinihu.
- iii. "Ka-" na-egosi ihe gaara ime mana o mezighi.

Ima atu:

- a. Ike na-agu akwukwo.
- b. Ha ga-abia echi.
- c. I ka-ekwu eziokwu.

NNWALE 1

Deputa ma kowaa ngalaba ngwaa di iche iche.

3.2 Onodu Ngwaa n'Ahiri Okwu

Di ka e kwuru na mbu, ngwaa bu nkeji asusu na-egosi ihe isi ahiri na-eme/mere ma o bu ga-eme n'ahiri okwu.

1. O na-esokari isiahiri n'azu. Ya bu aha gatachaa, ngwaa ana-esote di ka:
  - (a) Eze gara ahja.
  - (b) Osi dachiri uzọ
  - (ch) Ha kwuru eziokwu
  - (d) Obinna biara n'oge
  - (e) A kuru ekwe

Nke a dabara n'usoro ndoko mkpuruokwu nke a kporo SVO (*subject Verb -Object*) na Bekee nke ndebiri ya putara ANM (Aha + ngwaa + mmeju) n'Igbo. Nke a bu onodu putakarisi ihè ngwaa na-anọ na ya n'ahiriokwu Igbo.

2. Ngwaa nwekwara ike iwere onodu n'isiahiri di ka okwu si choo di ka:

Rie nri gi n'oge.
Biaghachi ma e mechaa
Nye m ego m.
3. Ngwaa na-anokwa n'isiahiri n'ahiri ntimiwu di ka

Bia ebe a!
Rie nri a!
Puo ebe a!
Kuo aka!
Kwuo okwu!
Gaba!
Tie mkpu!
Wepu aka!
Gbaa osọ!
Mechie onu!
4. Ngwaa nwekwara ike ibu mkpuruokwu ikpeazu n'ahiriokwu

Ima atụ:

  - (a) O si gi bia.
  - (b) Ihe chukwu kwuru ga-eme.
  - (ch) Gini ka I kwuru?
  - (d) Onye ka ibu?
  - (e) Gini ka o mere?

- (f) Onye ka ha na-acho?
 (g) Okechukwu na nna ya abiala.

Site n'omumaaatụ ndị a, a ga-ahụ na mgbe e nwere ngwaa abụọ n'ahiri okwu, otu na-eso aha (isi ahiri) nke ọzọ aburū mkpuru okwu ikpe azu. Ọzọ kwa bụ na ngwaa na-abukari mkpuru okwu ikpeazu n'ahiri ajuju di ka omumaaatụ ch - f gosiri.

NNWALE 2

Mee ahiriokwu iri ga-egosi onodu ngwaa n'ebe ndi a:

- (a) isiahiri (b) mmeju (ch) n'azu isiahiri

3.3 Udi Mkpuru Okwu e si na Ngwaa Emeputa

Ngwaa bu otu n'ime nkeji asusu e si na ya emeputa mkpuru okwu ndi ozọ. A na-esi na ngwaa abawanye mkpuruokwu n'asusu Igbo. Mkpuru okwu ndi a gunyere:

- a. **Mfinitivu** – Mkpuruokwu na-egosi ihe a na-eme eme di ka:
 ita, igu, ije, ime, iri, iti, imu dg.
 Usoro mmeputa mfinitivu = nganihu i/i + isingwaa.
- b. **Mmekangwaa**: Mkpuru okwu na-egosi ihe a na-eme ma o bu ihe a ga-eme di ka: eje, eri, eti, agu, amu, ata, asu, aku, aga, ekwu, esi dg.
 Usoro mmeputa mmekangwaa = nganihu a/e + isingwaa.
- Ch. **Jerodu**: Mkpuru okwu na-egosi omume ihe di ka: Oriri, ojije, oruru, ogugu, omumu, orire, otiti, omume, njenje, mmemme, nganga dg.
 E nwere usoro abuo e si emeputa jerodu n'asusu Igbo:
1. Usoro mmeputa jerodu nke mbu = nganihu o/o + isingwaa² (isingwaa agbara nje) –okuku, omume, oriri, ogiga, osisi, dg.
  2. Usoro mmeputa jerodu nke abuo = nganihu m/n + isingwaa + nganihu m/n + isingwaa - njenje, mmemme, nganga, nkanka.
 N'usoro mmeputa jerodu nke mbu, ufodu jerodu zuru oke na mmebe ha ebe mmebe ufodu ezughi oke. Nke a putara na ufodu jerodu gbasoro usoro mmeputa dabara adaba ebe ufodu riri mperi. Jerodu ndi mmebe ha dabara nke oma ka a na-akpo jerodu mfe – lee ha: **oriri, oruru, omumu, okuku, ogugu, opupu** dg.
 Jerodu ndi mmebe ha riri mperi ka a na-akpo jerodu mgbagwo – lee ufodu n'ime ha: **okika, ogiga, otita, ojije** dg.
- d. **Aha ome**: Nke a bu mkpuruokwu na-egosi onye na-eme ihe ma o bu aka oru mmadu di ka:
- odee (ode akwukwo)
  - oguu (ogu akwukwo)

- osii (osi nri)
  - ọsụ (ọsụ akwa)
  - osee (ose foto)
  - otee (ote nkwa)
- Usoro mmepụta ahaome bụ: nganihu o/ọ + isingwa + ụdaume isingwaa.
- e. **Aha mme:** Nke a bụ mkpụrụokwu na-egosi ihe e ji eme ihe dị ka:
- ngwuu (ngwu ala)
  - mkpaa (mkpa ọkụ)
  - nsii (nsi ite)
  - mwaa (mwa nkụ)
- Usoro mmepụta ahamme bụ: nganihu m/n + isingwaa + ụdaume dị n'isingwaa.
- a. **Aha nsinangwaa dị iche iche:** Nke a metụtara mkpụrụ okwu ndị ọzo niile e si na ngwaa emepụta dị ka ndị a: ncheta, ngosi, mwepụ, nchicha, nkopu, nkowe, nkupu, edemede, agumagu, ejemeje dg.

NNWALE 3

- i. Kọwaa ndịiche dị n'etiti mmebe ahaome na jerond.
- ii. Nye oomumaatu jerond ise na-adighi n'ihe omumu a

4.0 MMECHI

Nkeji omumu ihe a lebara anya na nkeji asusu ngwaa. A kowara ngwaa na ngalaba ya ndi a: isingwaa, nnyemaka ngwaa na mmekangwaa. E gosiri onodu di iche iche ngwaa nwere ike ino n'ahiri okwu. E ziputara udi mkpuru okwu di iche iche e si na ngwaa enweta di ka: mfinitivu, jerond, mmekangwaa, aha ome, aha mme na aha nsinangwaa ndi ozọ.

5.0 NCHIKOTA

Na nkeji a, a kowara ngwaa di ka nnukwu nkeji asusu gbara okpurukpu ma dikwa nnukwu mkpa n'asusu Igbo. A na-akpo asusu Igbo asusu ngwaa n'ihi oru puru iche ngwaa na-arụ na ya. A kowara ihe gbasara ngalaba ngwaa, onodu ya n'ahiri okwu na udi mkpuruokwu e si na ya enweta.

6.0 IHE OMUME ONYE NKUZI GA-AMAAKI

1. Gini bu ngwaa n'uche gi?
2. Jiri ezi atu ziputa ngalaba ngwaa di iche iche
3. Kowaa mkpuru okwu ndi a na usoro mmeputa ha: mfinitivu, jerond, aha ome na aha mme.
4. Olee onodu di iche iche ngwaa nwere ike ino n'ahiri okwu? Nyekwa ezigbo atu.

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Emenanjo, N.E. (2005). *Nchikota Asusu na Utoasusu Izugbe*. Lagos: Longman Nigeria. Manilas Publishers.

Ezikeojiaku, P.A. (1989). *Fonoloji na Utoasusu Igbo*. Ibadan: Macmillan Nigerian Publishers.

Ezeomeke, S.O. (2004). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.

Ume, I.A.O., Ugoji, J.U., Dike, G.A. (2015). *Umị Nkọwa Utoasusu Igbo*. Onitsha: Kawuriz & Manilas Publishers.

Umeodinka, A.U., Ugochukwu, C.N., Ogwudile, C.E.C. & Ilechukwu, D.I. (2019). *Kpọkọpị Uto Asusu Igbo na Ntughari*. Awka: Divine Press.

YUNIT 2 ỤDỊ NGWAA

NDỊNA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpom kwem
  - 3.1 Nkenụdị Ngwaa
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchịkọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrụtuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Ngwaa, dī ka nnukwu nkeji asụsụ e nwere n'asụsụ Igbo na-eziputa onwe ya n'ụdị dī iche iche. E nwere ihe ole na ole e nwere ike ịgbado ụkwụ na ha wee ziputa ụdị ngwaa ndị pụtara ìhè n'Igbo. N'ebe a, a ga-akọwa ụdị ngwaa dī iche iche e nwere.

2.0 MBUNUCHE

A tụtụ anya na ụmụ akwụkwọ ga-enwe ike:

- ịkọwa ụdị ngwaa dī iche iche
- inye omụmaatụ ụdị ngwaa dī iche iche
- ịtulekọrịta ụdị ngwaa dī iche iche

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Nkenụdị Ngwaa

E nwere ike ikewa ngwaa n'ụzọ atọ ndị a dī ka ụdịdị ha siri dī

- (a) Nkeji okwu ole isingwaa nwere
- (b) Ndị kwụrụ onwe ha na ndị ndabe
- (c) Mputara na nghota chi ha.

Nkeji okwu ole isingwaa nwere:

Ọ bụrụ na e site na nkejiokwu ole isingwaa nwere wee lebaa anya na ngwaa, a ga-enweta ụdịdị ngwaa abụọ:

- i. Ngwaa mfe
- ii. Ngwaa ukwu

Ngwaa mfe bụ ngwaa ndị nwere naanị otu nkejiokwu n'isingwaa dị na ha. Ima atụ:

si – O si Enugu/O si ọrụ

ghe – O ghe oghe

gba –Obi gba aka

Ngwaa mfe ndị ọzọ bụ ndị a: bi, nọ, so, bụ, kwe, gbu, hụ, ri, dg.

Ngwaa ukwu bụ ngwaa ndị nwekarịrị otu nkeji okwu n'isingwaa ndị mebere ha.

Ọmụmaatụ:

- gbute, rifo, bute, fopu, weba, richa, wepu dg.
- bupute, weputa, richapụ, tachapụ, gbaputa, bubata dg.

B. Ngwaa ndị kwụrụ onwe ha na ndị ndabe:

Ọ bụrụ na e site n'ụzọ a lebaa ngwaa anya, anyị ga-ahụ ụdị abụọ:

i. Ngwazu

ii. Ngwape

Ngwazu bụ ngwaa ndị zuru oke n'onwe ha n'ime ahịrị okwu. Ha anaghị achọ enyemaka ọ bụla iji mee ka nghọta ha zuo oke. Lee ha:

- Biara - Ada bįara
- Lọtara – Nwanne m lọtara
- Nupuru – Ụgbọ ha nupuru
- Nwụrụ – Nna ya nwụrụ

Ngwape

Ụdị ngwaa nke a bụ ngwaa ndị anaghị enwe nghọta zuru oke ma ọ bụrụ na ha kwurụ naanị ha. Iji mee ka nghọta ha pụta ihe, a na-etinyere ha enyemaka ma ọ bụ mee ka ha na ngwaa ọzọ gakọọ ọrụ.

Ima atụ:

- eje, ata, esi, arụ, ekwu, abia, eje, dgz.
A na-etinyere ụdị ngwaa ndị a enyemaka iji mee ka nghọta ha zuo oke.
- Ha ga-esi nri.
- Ha gaara eri nri.
- Nne ya na-eje ahia.
- Ọ ga-ekwu okwu.
- Ọ ka-abia n'oge

Ch. Mputara na nghọta ngwaa

E si n'ụzọ a lebaa anya na ngwaa, e nwere ike ikewa ngwaa ụzọ abụọ:

- Ngwaa mme (Active Verb)
- Ngwaa ndị (Stative Verb)

Ngwaa mme bụ ụdị ngwaa na-ezipụta omume ihe ma ọ bụ ihe a na-eme eme.

Ịma atụ:

- Ha siri nri.
- Ngozi zara mbara ezi.
- Anyi kurū aka.
- Obi kwuru okwu.
- E tiri ya ihe
- Ọ gara ozi
- Ọ gbara ọsọ

Ngwaa ndị bụ ụdị ngwaa na-egosi ụdịdị ihe, ya bụ etu ihe siri dị n'ile ya anya. Ụdịdị ihe ha na-ezipụta anaghị agbanwekarị ọsọ ọsọ.

Ịma atụ:

- Anyi bụ umunne.
- Ọ dị ogologo.
- Ha toro ogo.
- Ngozi dị oji.
- Nna m bụ ezu.
- Obi ya joro njo.
- Ụlọ akwụkwọ anyị mara mma
- Abụ m onye Nanka
- Anyị bi n'Ọka
- Ụlọ ọrụ ya kwu chīm

4.0 MMECHI

Na nkeji a, a kọwara ụzọ atọ e nwere ike isi kewa ngwaa: nkejiokwu ole isi ngwaa nwere, ndị kwụrụ onwe ha na ndị ndabe, mpụtara ma ọ bụ nghọta ha nwere. Site n'igbado ụkwụ n'ihe atọ ndị e depụtara, e nwere ngwaa mfe na ngwaa ukwu, ngwazu na ngwape, ngwaa mme na ngwaa ndị. E nyekwara omụmaatụ nke ọ bụla n'ime ha.

5.0 NCHIKỌTA

Na nkeji a, a kọwara na e nwere ike isite n'ụzọ dị iche iche wee kewaa ngwaa. Ọ bụrụ na e site na nkeji okwu ole ngwaa nwere, a ga-enwete ngwaa mfe na ngwaa ukwu. E site na ngwaa ndị kwụrụ onwe ha na ndị ndade, a ga-enwete ngwazu na ngwape. Ọ bụrụzie na e ledo anya na na mpụtara ngwaa, a ga-enwete ngwaa mme na ngwaa ndị.

6.0 IHE OMUME ONYE NKUZI GA-AMAAKI

1. Deputa ma kwaa uto atọ e nwere ike isi wee kwaa ngwaa n'asusu Igbo.
2. Tulekorita udi ngwaa ndi a: (a) ngwazu na ngwape (b) ngwaa mme na ngwaa ndi.
3. Site n'ezi atọ ziputa ngwaa ndi kwuru onwe ha na ngwaa ndabe.

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Emenanjo, N.E. (2005). *Nchikota Asusu na Utoasusu Izugbe*. Lagos: Longman Nigeria.

Ezeomeke, S.O. (2004). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.

Mbah, B.M. & Mbah, E.E. (2014). *Atutu Amumamu Asusu*. Nsuka: University of Nigeria Press.

Ume, I.A.O., Ugoji, J.U., Dike, G.A. (2015). *Umi Nkwa Utoasusu Igbo*. Onitsha: Kawuriz & Manilas Publishers.

Umeodinka, A.U., Ugochukwu, C.N., Ogwudile, C.E.C. & Ilechukwu, D.I. (2019). *Kpokopi Uto Asusu Igbo na Ntughari*. Awka: Divine Press.

YUNIT 3 NKWUWA

NDINA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpom kwem
  - 3.1 Nkwa Nkwuwa
- 4.0 Mmehi
- 5.0 Nchikota
- 5.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutaaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

N'asusu Igbo, e nwere udi mkporuokwu di iche iche ndi oru ha dikwa iche iche. E meela ka a ghotu na e nwere mkporuokwu ndi bu aha nwekwaa ndi oru ha bu ikwa aha. N'otu aka ahụ e nwere mkporuokwu ndi bu ngwaa ndi oru ha bu ikwu ihe mere n'ahiriooku, nwekwaa mkporuokwu ndi oru ha bu ikwa ihe gbasara ngwaa n'ahiriooku. Na nkeji a, a ga-akwa nkeji asusu a kporo nkwuwa na udi ya n'asusu Igbo.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha nkuzi a, a turu anya na umu akwukwo ga-enwe ike:

- ikwa ihe bu nkwuwa
- inye omumaatu udi nkwuwa e nwere
- ikwa onodu nkwuwa n'ahiriooku

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Nkwa Nkwuwa

Nke a so na nkeji asusu Igbo. Oru ya bu ikwa ngwaa n'ahiriooku. E nwere udi nkwuwa di iche iche n'asusu Igbo mana udi ya niile na-akwa ihe gbasara ngwaa.

Lee omumaatu: ososo, n'ike, ngwangwa, ofuma, okuku, nwayo.

Udi nkwuwa di iche iche

1. **Nkwuwa oge** – na-ekwu maka oge ihe ji mee: n'ututu, mgbe anwu na-acha, n'abali, n'afu a dg. Lee ha n'ahiriooku:

- O biara n'ututu
- Ngozi puru mgbe anwu na-acha

- Ha riri nri n'abali
  - O luru di n'afọ a
  - Ikechukwu sara ụgbọ ala nna ya n'oge
2. **Nkwuwa ebe** – na-ekwu maka ebe ihe nọrọ mee: n'Ọka, na Nsugbe, n'ala, na mmiri, n'ụlọ ụka. Dị ka:
- Ha bi n'Ọka
  - O na-agụ akwụkwọ na Nsugbe
  - E kwuru okwu Chukwu n'ụlọ ụka
3. **Nkwuwa agwa/etu-** na-ekwu maka etuihe siri mee: n'iwe, ofuma, ngwangwa, oku oku, nwayọọ dg.. Ima atụ ha n'ahiriokwu:
- O kwuru okwu n'iwe
  - O sụrụ akwa ya ofuma
  - Oge gara ozi ngwangwa
  - Ha riri nri n'oku n'oku
  - O na-aga nwayọọ

Ọnọdụ nkwuwa n'ahiri okwu na-abukari n'azu ngwaa ma ngwaa gatachaa.

O bįara **n'ututu/mgbe mmiri na-ezo/n'abali**.

Nkwuwa nwere ike ibu mkpuru okwu ikpeazu n'ahiri okwu di ka omumaatu ndi a gosiri.

- (a) O bįakwara n'abali.
- (b) O tiri ya ihe n'iwe.

Nkwuwa nwekara ike ibu mkpuruokwu mbu n'ahiri okwu

- (a) Kwa ubochi ka o na-abia.
- (b) N'afọ gara aga ka o luru di.

N'ihia na enweghi ubara nkwuwa n'asusu Igbo, a na-ejikari aha agbara nje emebe ya. Dị ka: okuoku, ososo, gidigidi dg.

4.0 MMECHI

A kowara na nkwuwa bu nkeji asusu nke oru ya bu ikowa ngwaa n'ahiriokwu. E ziputara udi nkwuwa ufodu ndi a: nkwuwa oge, nkwuwa etu, nkwuwa ebe. A kowara na onodu nkwuwa na-abukari n'azu ngwaa mana mgbe ufodu o na-agbanwe onodu ya n'usoro okwu.

5.0 NCHIKỌTA

E lebara ihe banyere nkwwuwa anya na nkeji a. A kọwara nkwwuwa dị ka mkpuru okwu na-eme ka a mata ihe banyere ngwaa nke oma. Nkwwuwa ndi putakarichara ihè bu nkwwuwa maka oge, etu na ebe. N'ihì na asusu Igbo enweghi ubara nkwwuwa, a na-agba aha ufodu nje iji mebe nkwwuwa.

6.0 IHE OMUME ONYE NKUZI GA-AMAAKI

1. Gini bu nkwwuwa?
2. Were atu dabara adaba kwaa udi nkwwuwa ato doro gi anya.
3. Deputa udi aha iri e nwere ike iji mebe nkwwuwa.
4. Gosiputa onodu di iche iche nkwwuwa nwere ike ino n'ahiri okwu.

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Emenanjo, N.E. (2005). *Nchikota Asusu na Utoasusu Izugbe*. Lagos: Longman Nigeria.

Ezeomeke, S.O. (2004). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.

Mbah, B.M. & Mbah, E.E. (2014). *Atutu Amumamu Asusu*. Nsuka: University of Nigeria Press.

Ume, I.A.O., Ugoji, J.U., Dike, G.A. (2015). *Umi Nkwa Utoasusu Igbo*. Onitsha: Kawuriz & Manilas Publishers.

Umeodinka, A.U., Ugochukwu, C.N., Ogwudile, C.E.C. & Ilechukwu, D.I. (2019). *Kpokopi Uto Asusu Igbo na Ntughari*. Awka: Divine Press.

MODUL 4 MGBAKWUNYE, NSOKWUNYE, MBUUZỌ NA NJIKỌ

Modul 4 na-akọwa nkejiasụsụ mgbakwunye, nsokwunye, mbuuzọ na njikọ. E nwere yunit anọ na modul a.

Yunit 1	Mgbakwunye
Yunit 2	Nsokwunye
Yunit 3	Mbuuzọ
Yunit 4	Njikọ

YUNIT 1 MGBAKWUNYE

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpọm kwem
  - 3.1 Nkọwa Mgbakwunye
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPQLITE

N'asụsụ ọ bụla, e nwere nkeji asụsụ ndị gbara ọkpurukpu nwee ndị agbaghi ọkpurukpu. Nkeji asụsụ ndị gbara ọkpurukpu ma ọ bụ ndị nnukwu gụnyere: mkpọaha, nkọwa, ngwaa na nkwuwa ebe ndị agbaghi ọkpurukpu ma ọ bụ nkeji asụsụ nta gụnyere: mgbakwunye, nsokwunye, mbuuzọ na njikọ. A kuziela ihe gbasara nkeji asụsụ ndị nnukwu na Yunit Amumamu ndị dị n'elu. N'ebe a, a ga-eleba anya na nkeji asụsụ nke a kpọrọ mgbakwunye.

2.0 MBUNUCHE

E bu n'uche na ị ga-enwe ike:

- ịkọwa ihe bụ mgbakwunye
- ịkọwa ụdị mgbakwunye e nwere
- Iji ezi atụ ziputa ụdị mgbakwunye dị iche iche.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Nkwa Mgbakwanye

Mgbakwanye bu otu n'ime nkeji asusu nta e nwere n'Igbo. O bu eziokwu na mgbakwanye bu otu n'ime nkeji asusu Igbo mana o naghị akwuru onwe ya. Di ka aha ya siri di, o bu n'ahu ngwaa ka o na-adabe iji ziputa nghota. Mgbakwanye nwere ngalaba ndi a:

- Nganihu
- Nsonaazu
- Nnonime
- Nnonetiti

Mgbakwanye abughi mkpuruokwu n'ihu na o naghị enwe ike ikwuru onwe ya. Di ka aha ya siri di, o buru na o nghị n'ihu isingwaa, o nodu n'azu ya, n'ime ngwaa ma o bu n'etiti ngwaa. A naghị akpo mgbakwanye mkpuruokwu n'ihu na o naghị akwuru onwe ya. E nwere ike ikpo ya mkpurasusu ma o bu irighiri okwu. O na-adị n'udi di iche iche. O nwere ike ibu otu mkpuru edemede (mkpuru udaasusu) ma o bu karija.

Ima atu:

Nganihu na-abukari otu mkpuru udaasusu di ka: a, e, i, i, o, o, m na n.

Omumatu:

a + ga = aga,

e + je = eje

i + ri = iri

i + ta = ita

n + jo = njo

m + ma = mma

Mkpurasusu/mkpuredemede ndi a kara ihe n'okpuru bucha nganihu.

(Hu omumatu ndi e nyere maka udi mkpuru okwu di iche iche e si na ngwaa emeputa na modul 3 yunit 3).

Nsonaazu na-abukari mkpurasusu nke nwere ike ibu mkpuruudaasusu

abuo ma o bu otu. udi ya na-abukari: -rV, -la, -ghi, -le, -a, -e

-rV = tiri, -churu, -sere,

-la = mela, rila, riela

-le = teele, butele

-ghi = righi, jeghi, meghi

-a/e = zaa, rie, mee

Mkpurasusu ndi a niile nwere mputara n'otu n'otu.

Nnonime: - Onodu ya na-abu n'ime ngwaa ebe e nwere nsonaazu abuo ma o bu karija di ka:

- na-ta-ra
- ba-ta-ra
- bi-pu-ta-ra
- ba-ta-a
- we-ba-ta-ra

Mkpuru asusu nile a kara ihe n'okpuru bucha nnonime.

Nnonetiti: Udi mgbakwunye a bu nke onodu ya na-abu n'etiti mkpuruokwu iji kewaa ya uzọ abuo (nhatanha). Mgbe o bula nnonetiti batara na mkpuruokwu, o na-ekewa mkpuruokwu ahụ n'udi na ihe di n'aka ekpe ga-adikwa n'aka nri.

Ima atu:

- Ede + m+ ede,
- Eri + m + eri,
- Ogo+ l+ ogo
- Nha + ta + nha
- Agụ + m + agụ

4.0 MMECHI

A kowara mgbakwunye di ka otu n'ime nkeji asusu nta nke na-adabekari na ngwaa iji mee ka oru ya puta ihè. Mgbakwunye bu mkpuruasusu ma o bu irighiri okwu nke a na-etinye na ngwaa iji nye nghota a chorọ. A naghị akpo mgbakwunye mkpuru okwu n'ihia na o naghị enwe ike ikwu naani ya nwee ezigbo nghota. O bu naani n'ahu ngwaa ka a na-agbakwunye ya. E ziputara udi mgbakwunye anọ ndi a: nganihu, nsonazu, nnonime na nnonetiti. E nyere omumaaatu nke o bula n'ime ha di ka onodu ha si di na mkpuru okwu.

5.0 NCHIKOTA

E lebara ihe gbasara mgbakwunye anya na nkeji a. A kuziri na mgbakwunye bu otu n'ime nkeji asusu nta e nwere n'Igbo. Mgbakwunye na-adabere na ngwaa iji mee ka oru ya puta ihè. A kowara udi mgbakwunye anọ putara ihè n'asusu Igbo. Mgbakwunye abughi mkpuruokwu n'ihia na o nweghi ike ikwuru onwe ya nwee nghota nke aka ya.

6.0 IHE OMUME ONYE NKUZI GA-MAAKI

1. Gini bu mgbakwunye?
2. Deputa ma kowaa udi mgbakwunye anọ i maara.
3. Mgbakwunye abughi mkpuru okwu. Gini bu uche gi?

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Emenanjo, N.E. (2005). *Nchikota Asusu na Utoasusu Izugbe*. Lagos: Longman Nigeria.

Ezeomeke, S.O. (2004). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.

Mbah, B.M. & Mbah, E.E. (2014). *Atutu Amumamu Asusu*. Nsuka: University of Nigeria Press.

Ume, I.A.O., Ugoji, J.U., Dike, G.A. (2015). *Umị Nkọwa Utoasusu Igbo*. Onitsha: Kawuriz & Manilas Publishers.

Umeodinka, A.U., Ugochukwu, C.N., Ogwudile, C.E.C. & Ilechukwu, D.I. (2019). *Kpokopi Uto Asusu Igbo na Ntughari*. Awka: Divine Press.

YUNIT 2 NSỌKWUNYE

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpọm kwem
  - 3.1 Nkọwa Nsọkwunye na Njirimara ya
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchịkọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrụtuaka/Ngụmi

1.0 MKPỌLITE

Asụsụ dị iche iche nwere ụdị mkpụrụokwu dị iche iche mejupụtara ha. Mkpụrụokwu niile dị n'asụsụ nwegbadoro ọrụ pụtara ihè ha na-arụ. Ụfọdụ mkpụrụokwu na-akwuru onwe ha nwee nghọta nke aka ha, ebe ụfọdụ mkpụrụokwu na-adabe na mkpụrụokwu ndị kwururu onwe ha iji tinyeso nghọta. Ụfọdụ mkpụrụokwu kwa nwere mgbe ha na-anọrọ onwe ha na ndokọ okwu nwee nghọta nke ha, mana mgbe ụfọdụ kwa ha na-adabe n'ahụ mkpụrụokwu ọzọ ka nghọta ha wee zuo oke. Nsọkwunye so n'otu nkeji asụsụ nke na-agbanwe akparamagwa ya oge ụfọdụ. A ga-akọwa myiri na ndịiche dị n'etiti nsọkwunye na mgbakwunye na yunit a.

2.0 MBUNUCHE

Na njedebe ihe ọmụmụ a, ị ga-enwe ike:

- ịkọwa ihe bụ nsọkwunye
- inye ọmụmaatụ nsọkwunye dị iche iche
- ịkọwa ndịiche na myiri dị n'etiti nsọkwunye na mgbakwunye.

3.0 NDỊNA KPỌM KWEM

3.1 Nkọwa Nsọkwunye

Nsọkwunye bụ otu n'ime nkeji asụsụ e nwere n'asụsụ Igbo. Ọ bụ mkpụrụokwu na-etinyeso nghọta n'ahiriokwu. O nwere ike inọ ebe ọ bụla n'ahiriokwu, mana mgbe ọ bụla ọ na-eso ngwaa, a na-edekọ ya na ngwaa. Mgbe ọ na-esote mkpụrụokwu ọzọ n'ahiriokwu, a na-edesa ha edesa. Ụfọdụ nsọkwunye e nwere n'Igbo gụnyere ndị a:

- **cha, kwa, nụ, kwanu, noo, zi, ga, rij** dg.
Lee nsokwunye ufodu n'ahiri okwu:
- i. Akwukwo a cha bu nke m.
- ii. Onye kwanu ka i bu?
- iii. Onye bu onye ahụ kwa?
- iv. Oche ga ka o na-arụ.
- v. Gini bu kwa nke a?
- vi. O b́ara noo n'onwe ya.

Mkpuru okwu/mkpuru asusu ndi a kachara ihe n'okpuru bucha nsokwunye. N'ahiri okwu nke i, ii, iii na iv nsokwunye di na ha bu mkpuru okwu kwuru onwe ha. N'ahiri okwu nke v, na vi, nsokwunye di na ha bu mkpuru asusu agbakwunyere na ngwaa ha na-esote. Nsokwunye nwere ike ino n'ahu ngwaa naani mgbe o na-eso ngwaa. A na-edeko ya na ngwaa mgbe o bu la o na-eso ngwaa. Lee omumuatatu ndi ozo:

- rikwa,
- mekwa
- tikwu,
- bucha,
- buzi dg.

Nsokwunye nwere ike ibata n'ebe o bu la n'ahiri okwu di ka e ziputara n'ahiri okwu ndi e jiri maa atu n'elu. Mgbe o bu la nsokwunye nooro onwe ya, o bu mkpuruokwu nke aka ya nke nwekwara nghota nke ya. Ufodu ndi oka mmuta na-asị na mgbakwunye na nsokwunye bu otu ihe, mana nke a abughi eziokwu n'ihhi ndiche ndi a:

1. Mgbakwunye bu mkpuruasusu, o naghị akwuru onwe ya ebe nsokwunye bu mkpuru okwu nke nwere ike ikwuru onwe ya n'ahiriokwu mgbe ufodu di ka ahiri okwu ndi na-esote si gosi:
  - (a) Oge na-agu akwukwo kwa ubochi.
  - (b) Okeke kwu churu mmiri?
  - (c) Obum na umunne ya cha b́ara.
  - (d) Ebee zi ka o gara?
  - (e) Kwa ubochi ka o na-agu egwu
2. Nsokwunye na-egbatị nghota ahiriokwu mana mgbakwunye na-agbatị nghota ngwaa (mkpuruokwu).
3. Mgbakwunye na-anọ naani n'ahu ngwaa mana nsokwunye nwere ike ino n'ahu ngwaa nakwa ebe o bu la ozo masiri ya n'ahiriokwu. Ka nsokwunye na mgbakwunye siri yite bu na ha abuo bucha nkeji asusu e nwere n'asusu Igbo. Ozo bu na nsokwunye na mgbakwunye na-adabecha n'ahu ngwaa.

Nsòkwụnye ụfòdụ na mpụtara ha:

Nsòkwụnye	Mpụtara
Cha	ihe dum
dị/dụ/ri	mkparị/nleda anya
fụ (olundị)	ugbu a
ga	ihe dị ụbara
kwa	ọzọ, mmenwo
nọọ	izu oke, itụnanya
nụ	igosi ụbara
nụ	arịrịọ, umeala na nsọpuru
nwa	nkwusi ike
zi	ọzọ, tinyere
kwu	ọzọ, nleli , itụnanya
ri	n'agbanyeghi

4.0 MMECHI

Nkeji ọmụmụ ihe a lebara anya na nkeji asụsụ a kpọrọ nsòkwụnye. A kọwara nsòkwụnye dị ka mkpuruokwu ma ọ bụ mkpuruasụsụ na-etinyeso nghota n'ahiriokwu. Nsòkwụnye bụ mkpuruokwu mgbe ọ kwuru onwe ya n'ahiri okwu. Mgbe nsòkwụnye na-eso ngwaa n'ahiriokwu, a na-akpọ ya mkpuruasụsụ ma ọ bụ irighiri okwu n'ihi na a na-edekọ ya na ngwaa onụ. Nsòkwụnye na mgbakwụnye na-eyite mgbe ụfòdụ n'ihi na ha na-adabekari na ngwaa n'ahiri okwu. Ebe ha si dị iche bụ na mgbakwụnye bụ naanị n'ahụ ngwaa ka ọ na anọ mana nsòkwụnye bụ naanị mgbe ọ na-eso ngwaa n'usoro okwu ka a na-edekọ ya na ngwaa mana a na-eke ya ka ọ nọrọ onwe ya mgbe ọ na-eso mkpuruokwu ọzọ ọ bụla.

5.0 NCHIKỌTA

A kọwaala nsòkwụnye dị ka otu n'ime nkeji asụsụ nta e nwere n'Igbo. Nsòkwụnye na-etinyeso nghota n'ahiri okwu. Ọ bụ mkpuru okwu mgbe ọ kwuru onwe ya ma ọ bụ na-esote mkpuru okwu ọzọ na-abughị ngwaa n'usoro okwu. Mgbe ọ na-esote ngwaa, a na-akpọ ya mkpuru asụsụ ma

ọ bụ irighiri okwu. Mgbakwūnye na nsọkwūnye nwechara ka ha si metụta ngwaa.

6.0 IHE OMUME ONYE NKŪZI GA-AMAAKỊ

1. Jiri mkpūrū okwu nke gị kōwaa nsọkwūnye.
2. Were ahịrị okwu iri abụọ gosi ọmụmaatū nsọkwūnye iri doro gị anya.
3. Olee ndịiche dị n'etiti nsọkwūnye na mgbakwūnye?

7.0 NRŪTŪAKA/NGŪMI

Emenanjo, E.N. (1999). *Elements of Modern Igbo Grammar: A Descriptive Approach*. Ibadan

Emenanjo, N.E. (2005). *Nchikọta Asụsụ na Ụtọasụsụ Izugbe*. Lagos: Longman Nigeria.

Ezeomeke, S.O. (2004). *Igodo Nghọta Ụtọasụsụ Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.

Ezikeojiakū, P.A. (1989). *Fonoloji na Ụtọasụsụ Igbo*. Ibadan: Macmillan Nigeria Publishers. Oxford University Press.

Ume, I.A.O., Ugoji, J.U., Dike, G.A. (2015). *Ụmị Nkōwa Ụtọasụsụ Igbo*. Onitsha: Kawuriz & Manilas Publishers.

Umeodinka, A.U., Ugochukwu, C.N., Ogwudile, C.E.C. & Ilechukwu, D.I. (2019). *Kpọkọpị Ụtọ Asụsụ Igbo na Ntughari*. Awka: Divine Press.

YUNIT 3 MBUỤZỌ

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpọm kwem
  - 3.1 Nkọwa Mbuụzọ
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchịkọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrụtuaka/Ngụmi

1.0 MKPỌLITE

Ọrụ mkpuru okwu dị n'asụsụ dị iche iche. Ọ bụ ọrụ mkpuru okwu ọ bụla ga-ekwu nkeji asụsụ ma ọ bụ òtù mkpuruokwu ọ ga-adaba na ya. A kuziri na e nwere mkpuruokwu ndị ọrụ ha bụ inye ihe ọ bụla aha; a kpọrọ ha mkpọaha. E nwekwara ụdị mkpuruokwu ndị na-ebutere mkpọaha ụzọ n'ahiriokwu nke a na-akpọ mbuụzọ. A ga-akuzi maka mbuụzọ na ka e si eziputa ya n'asụsụ Igbo.

2.0 MBUNUCHE

Na njedebe nkuzi a, i ga-enwe ike:

- ikọwa ihe bụ mbuụzọ
- iji ezi atụ ziputa odide mbuụzọ n'ọnođụ dị iche iche.

3.0 NDỊNA KPỌM KWEM

3.1 Nkọwa Mbuụzọ

Mbuụzọ bụ otu n'ime nkeji asụsụ e nwere. Ọ na-egosi mmekọrịta dị n'etiti mkpọaha na ibe ya.

N'ahiriokwu, mbuụzọ na-ebu ụzọ tupu mkpọaha a na-esote. Ọ bụ naani 'na' ka e ji eziputa mbuụzọ n'Igbo na mbụ mana ugbo a, a chọputala mkpuruokwu ndị ọzọ na-arukwa ọrụ dị ka mbuụzọ n'Igbo dị ka: **maka, gbasara, banyere, tupu** dg..

Mgbe 'na' na-arụ ọrụ mbuụzọ; ọ bụ mkpuruokwu na-esote ya ga-ekwu etu a ga-esi dee ya. ọ bụrụ na okwu na-eso 'na' jiri ụdaume malite, a na-ewepu 'a' dị na ya were rịkọm elu dochie ya.

Ịma atụ:

- (a) Mmiri dị n'iko.
- (b) Mmanụ tere n'akwa ya.
- (c) Tinye aka n'onu.

Mgbe mkpuruokwu na-eso 'na' jiri mgbochiume ma o bu myiriudaume bido, a na-ederu 'na' n'isi.

Ima atụ:

- (a) A muru ya na Lagos.
- (b) Ha bi na Nanka.
- (c) Ngozi sara ahụ na mmiri.
- (d) Tinye ji na ede na nkata.

N'ahiriokwu ndi di n'elu, 'Legos' na 'Nanka' jiri mgochiume bido, ebe 'mmiri' na nkata jiri myiriudaume wee malite.

- (a) O bira maka akwukwo ya.
- (b) Ihe banyere/gbasara gi di m mkpa.
- (c) O riri nri tupu o rahụ ura.

Mkpuruokwu ndi a kara ihe n'okpuru n'ahiriokwu ndi a bucha mbuuzo di ka oru ha siri di n'ebe ha no. O di mkpa ka a mata na mkpuru okwu ndi a nwekwara ike iru oru ozu na-abughu oru mbuuzo.

Ima atụ:

maka, banyere na gbasara nwekwara ike iru oru di ka ngwaa:

Omumuatụ:

- (a) O banyere n'ulo
- (b) Eze gbasara aka ya
- (ch) Nebuwa amaka akwukwo.

N'ahiri okwu ndi a, '**banyere**', **gbasara** na '**amaka**' bucha ngwaa, ha na-esokirido aha n'ahiriokwu. Mana mgbe ha na-arụ oru di ka mbuuzo, a ga-enweriri ngwaa ozu n'ahiriokwu ahụ iji gosi na ha abughu ngwaa. Mgbe ha bu ngwaa n'ahiriokwu, a naghị enwe ngwaa ozu beluso ma ahiriokwu ahụ abughu ahiri mfe. Ozu bu na udolu ha na-agbanwe mgbe ha na na-arụ oru ndi a.

NNWALE 1

Choputazie udaolu mkpuruokwu ndi a: amaka/maka, gbasara, banyere mgbe ha na-arụ oru mbuuzo na mgbe ha na-arụ oru ngwaa site n'inye omuma atụ ha n'ahiri okwu dabara nke oma.

4.0 MMECHI

A kuziri na mbuuzo bu otu n'ime nkeji asusu nta di n'asusu Igbo. O bu mkpuruokwu e ji eziputa mmekorita di n'etiti mkpoha na ibe ya n'ahiriokwu. A na-eji 'na' nke a na-edeputa n'uzo abuo eziputa mbuuzo n'Igbo. E wepu iji 'na' mebe mbuuzo, e nweela mkpuruokwu ndi ozo na-arụ oru mbuuzo n'Igbo. Ha bu: maka, banyere, tupu, n'ihigbo.

5.0 NCHIKOTA

Na yunit a, a kwara mbuuzo di ka mkpuru okwu na-ebutere mkpoha uzo n'ahiriokwu. O bu 'na' bu mbuuzo e nwere n'Igbo kpomkwem. Mkpuru okwu na-esote 'na' n'ahiriokwu ga-ekwu ka a ga-esi de 'na' di ka mbuuzo. O buru na mkpuruokwu na-esote 'na' jiri udaume bido, a ga-ewepu 'a' di na 'na' were rikom elu dochie anya ya mana o buru na mkpuruokwu na-esote 'na' jiri mgbochime ma o bu myiriudaume malite, a na-ederu 'na' n'isi. E ziputakwara mkpuru okwu ndi ozo na-arụ oru di ka mbuuzo n'asusu Igbo.

6.0 IHE OMUME ONYE NKUZI GA-AMAAKI

1. Kwaa ihe i ghotara bu mbuuzo.
2. Olee uzo ihe ato na-egosi ka e si edeputa mbuuzo n'asusu Igbo?
3. Were mkpuruokwu ndi a mebe ahiriokwu iri na abuo iji gosi oru ha di ka mbuuzo:
(a) banyere (b) site (ch) maka (d) n'ihigbo
4. Deputa mkpuruokwu ise ndi nwere ike iru oru di ka mbuuzo n'asusu Igbo ma e wepu ndi e jiri maa ato n'elu.

7.0 NRUTAKA/NGUMI

Emenanjo, N.E. (2005). *Nchikota Asusu na Utoasusu Izugbe*. Lagos: Longman Nigeria.

Ezeomeke, S.O. (2004). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.

Ezikeojiaku, P.A. (1989). *Fonoloji na Utoasusu Igbo*. Ibadan: Macmillan Nigeria Publishers.

Ume, I.A.O., Ugoji, J.U., Dike, G.A. (2015). *Umi Nkwa Utoasusu Igbo*. Onitsha: Kawuriz & Manilas Publishers

Umeodinka, A.U., Ugochukwu, C.N., Ogwudile, C.E.C. & Ilechukwu, D.I. (2019). *Kpokopi Uto Asusu Igbo na Ntughari*. Awka: Divine Press.

YUNIT 4 NJIKO

NDINA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpom kwem
  - 3.1 Nkowa Njiko
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

N'asusu Igbo, e nwere mkpuruokwu ndi oru ha bu ijiko mkpuruokwu ndi ozu n'udi di iche iche na kwa n'ogo di iche iche. Mkpuruokwu niile na-aru oru ijiko mkpuruokwu na ndoko okwu n'ogo di iche iche ka a na-akpo njiko.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- ikowa njiko
- ikowa udi njiko e nwere na kwa inye omumaatu nke o bua.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Nkowa Njiko

Njiko bu mkpuru okwu na-ejiko mkpuruokwu na mkpuruokwu ibe ya na ndoko okwu. O nwere ike ijiko aha na aha, nkebiokwu na nkebiokwu, nkebiahiri na nkebiahiri, ahiriokwu na ahiriokwu. Ufodu njiko e nwere n'asusu Igbo gunyere ndi a: **na, ka, ma, tupu, kama, mana, maka, n'ih** dg.

Njiko mkpuruokwu na mkpuruokwu

- (a) Ada na Obi
- (b) Ewu na okuko
- (c) Oka na ube
- (d) Ji na ede
- (e) Okwu na uka

Njiko nkebiokwu na nkebiokwu

- (a) Onye ocha na umu ya
- (b) Ulọ uka na ulọ akwukwo

- (c) Onye elu ma onye ala
 (d) Nke gi na nke m

Njikọ nkebiahiri na nkebiahiri

- (a) Ebe o no na ebe ha no
 (b) Onye a na-ekwu maka ya na ihe e kwuru
 (c) Ihe onye nwere ma nke o nweghi

Njikọ ahiriokwu na ahiriokwu

- (a) Nne siri nri mana o righi ya.
 (b) O nyere ya ego kama o naraghi ya.
 (c) Ike gwuru ya maka o jere ahia
 (d) E tiri ya ihe mana o beghi akwa

4.0 MMECHI

Na nkeji a, a kowara ihe bu njiko na oru ya n'asusu Igbo. E ziputara ufodu njiko ndi a: na, ka, ma, tupu, kama, mana, maka, nhi dg. Njikọ nwere ike ijiko mkpuruokwu, nkebiokwu, nkebiahiri, na ahiriokwu.

5.0 NCHIKOTA

Njikọ bu mkpuruokwu ndi oru ha bu ijiko mkpuruokwu ndi ozọ n'usoro okwu. E nyere omumaatu ufodu njiko di n'asusu Igbo na ahiriokwu ebe ha na-aru oru.

6.0 IHE OMUME ONYE NKUZI GA-AMAAKI

1. Gini bu njiko?
2. Deputa mkpuruokwu iri na-aru oru njiko n'Igbo.
3. Were njiko ndi I deputara n'ajuru nke abuo mebe ahiriokwu iri abuo ndi ga-egosi:
  - (a) njiko nkebiahiri na nkebiahiri
  - (b) njiko ahiriokwu na ahiriokwu.

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Emenanjo, N.E. (2005). *Nchikota Asusu na Utasusu Izugbe*. Lagos: Longman Nigeria.

Ezeomeke, S.O. (2004). *Igodo Nghota Utasusu Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.

Ezikeojiaku, P.A. (1989). *Fonoloji na Utasusu Igbo*. Ibadan: Macmillan Nigeria Publishers.

Ume, I.A.O., Ugoji, J.U., Dike, G.A. (2015). *Umị Nkọwa Ụtọasụ Igbo*. Onitsha: Kawuriz & Manilas Publishers.

Umeodinka, A.U., Ugochukwu, C.N., Ogwudile, C.E.C. & Ilechukwu, D.I. (2019). *Kpọkọpị Ụtọ Asụsụ Igbo na Ntughari*. Awka: Divine Press.

MODUL 5 USORO OKWU

Modul 2, 3 na 4 kọwara maka nkeji asụsụ dị iche iche. Na Modul 5 a, a ga-eleba anya na nkọwa usoro okwu dị iche iche e nwere n'asụsụ Igbo. Modul a nwere yunit atọ.

Yunit 1	Nkebiokwu
Yunit 2	Nkebiahịrị
Yunit 3	Ahịrịokwu

YUNIT 1 NKEBIOKWU

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpọm kwem
  - 3.1 Nkọwa nkebiokwu na ụdị ya
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchịkọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrụtuaka/Ngumi

1.0 MKPỌLITE

E nwere ike idokọ mkpụrụokwu n'ogo dị iche iche iji mebe usoro okwu. Mgbe ọ bụla mkpụrụokwu abụọ ma ọ bụ atọ bịakorọ ọnụ a na-enwete ụdị usoro okwu dị iche iche. Usoro okwu a na-emepụta nwere ike nwee nghọta ma ọ bụ ghara inwe ezigbo nghọta. Ihe dị mkpa bụ ka a mata na mgbe ọ bụla e dokorọ ụdị mkpụrụokwu abụọ ọnụ na a na-emebe usoro okwu. Nke a pụtara na ụdị mkpụrụokwu e dokorọ ọnụ ga-ekwu ụdị usoro okwu a ga-emepụta. N'ebe a, a ga-akọwa usoro okwu nke a kpọrọ nkebiokwu.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwụcha ọmụmụ ihe a, ị ga-enwe ike:

- ịkọwa nkebiokwu
- ịkọwa njirimara nkebiokwu
- ịtule ụdị nkebiokwu na ọmụmaatụ nke ọ bụla.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Nkwa nkebiokwu na udi ya

Nkebiokwu di ka aha ya siri di bu okwu e keberi ekebi nke nghota ya ezughi oke. O bu mkporuokwu abuo ma o bu kari nke gbasoro ezigbo usoro mana nghota ya anaghi ezu ime ka o kwuru onwe ya. Nkebiokwu ga-aburiri aha ma o bu nnochiaha na mkporuokwu ozo. Onodu nkebiokwu na-abukari n'isiahiri ma o bu na mmeju. O bu mkporuokwu nke mbu di na nkebiokwu na-enye nkebiokwu aha ya. E nwere udi nkebiokwu ndi a n'Igbo:

1. Nkebiokwu keaha
2. Nkebiokwu kenkwaaha
3. Nkebiokwu kembuuzo
4. Nkebiokwu kenruaka
5. Nkebiokwu kengwaa
6. Nkebiokwu kemfinitivu
7. Nkebiokwu kenkwuwa
8. Nkebiokwu kejerond

Omumaatu nkebiokwu keaha:

- Ulo akwukwo anyi
- Nne na nna m
- Akwukwo ego Najjiria

Omumaatu nkebiokwu kenkwaaha:

- Ewu ojii
- Onye ocha
- Ihe oma

Omumaatu nkebiokwu kembuuzo:

- na mmiri
- n'Aba
- na Legos
- n'ekwughi okwu
- banyere m
- maka ya

Omumaatu nkebiokwu kenruaka:

- oche ahụ
- ulo a
- ihe ndi ahụ
- nwoke a
- ulo ahụ
- ugbo ala a

Ọmụmaatụ nkebiokwu kengwaa:

- siri nri
- jere ahịa
- na-ekwu okwu
- ga na-erube isi
- sụrụ akwụ

Ọmụmaatụ nkebiokwu kemfinitivu:

- iri nri
- ịkụ aka
- ịta akị
- ikwu ezi okwu
- ime ihe ọma

Ọmụmaatụ nkebiokwu kenkwuwa:

- n'ututu
- n'abalị
- n'iwe
- n'ọkụ n'ọkụ
- na Benue

Ọmụmaatụ nkebiokwu kejerond:

- Oriri nri
- Ọgụgụ akwukwọ
- Omume ihe
- Ojije ije
- Ọrụrụ ụlọ
- Ọmụmụ nnwa

NNWALE ONWE 1

Chọpụta ụdị nkebiokwu ndị ọzọ e nwere n'Igbo na ọmụmaatụ ha.

4.0 MMECHI

Na nkeji ọmụmụ ihe nke a, e lebara anya na nkebiokwu. A kọwara nkebiokwu dị ka ndokọ mkpuruokwu abụọ ma ọ bụ atọ nke nghọta ya na-ezughị oke. E jiri ọmụmaatụ ziputa ụdị nkebiokwu ndị a: nkebiokwu keaha, nkebiokwu kenkọwaaha, nkebiokwu kembuuzọ, nkebiokwu kenrụaka, nkebiokwu kengwaa, nkebiokwu kemfinitivu, nkebiokwu kenkwuwa na nkebiokwu kejerond.

5.0 NCHIKỌTA

Nkebiokwu bụ otu n'ime usoro okwu e nwere n'asụsụ. Ndokọ nkebiokwu na-adaba mana nghọta ya anaghị ezu oke. A rụturu ụdị nkebiokwu dị iche iche aka site n'ọmụmaatụ ha.

6.0 IHE OMUME ONYE NKUZI GA-AMAAKI

1. Gini bu nkebiokwu?
2. Were omumaaatu ise na nke o bu la gosi udi nkebiokwu ise doru gi anya.
3. Olee ihe e ji ama nkebiokwu?

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Emenanjo, N.E. (2005). *Nchikota Asusu na Utasusu Izugbe*. Lagos: Longman Nigeria.

Ezeomeke, S.O. (2004). *Igodo Nghota Utasusu Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.

Ezikeojiaku, P.A. (1989). *Fonoloji na Utasusu Igbo*. Ibadan: Macmillan Nigeria Publishers.

Ume, I.A.O., Ugoji, J.U., Dike, G.A. (2015). *Umi Nkwa Utasusu Igbo*. Onitsha: Kawuriz & Manilas Publishers.

YUNIT 2 NKEBIAHIRI

NDINA

- 1.0 Mkpelite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpom kwem
  - 3.1 Nkwa nkebiahiri
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na nkeji nke abuo, elebara anya na nkebiokwu na udi ya di iche iche. Etu mkpuruokwu di iche iche si abiakota onu iji meputa nkebiokwu ka ha si abiakotakwa iji mebe nkebiahiri. A ga-akwa nkebiahiri, njirimara ya na udi ya di iche iche n'ebe a.

2.0 MBUNUCHE

A ga-enwe ike:

- ikwa nkebiahiri na njirimara ya
- inye omumaatu udi ya di iche iche.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Nkwa Nkebiahiri

Nkebiahiri bu mkpuruokwu ole na ole di n'usoro mana o bughu ahirikwu zuru oke. Di ka aha ya si di, a na-ahu nkebiahiri n'ime ahirikwu zuru oke. E nwere udi nkebiahiri abuo gbara okpurukpu. Ha bu: nkebiahiri nnono onwe (isi nkebiahiri) na nkebiahiri ndabe. Di ka Ngoesi (2000) si kwaa, ahirikwu nwekariri otu echiche na-enwe usoro okwu nke chikotara echiche ndi ozu di n'ahirikwu ahu nke o ga-abu e kewaputa o kwuru onwe ya nwee nghota zuru oke di ka ahirikwu. Usoro okwu o bu di n'ime ahirikwu nwere ike ikwuru onwe ya nke nkebiahiri ndi ozu na-adabere na ya ka a na-akpo isi nkebiahiri ma o bu ahiri nnononwe. Lee omumaatu isi nkebiahiri di ka Ngoesi si deputa ha:

1. Dinta gburu enwe nke mabatara n'ulo ya.
2. O chefuru ugu ya ebe o jere ugbo.
3. Nkita a zuru nke oma na-ehekwa ulo.

4. Onye isi ala nyere iwu ka a na-edote obodo ocha
 N'ahiri okwu ndi e jiri maa atụ, nkebiahiri ndi a kara ihe n'okpuru bucha isi nkebiahiri ma o bu nkebiahiri nke nnoro onwe ebe ndi a kaghi ihe n'okpuru bucha nkebiahiri nke ndabe. E nwere nkebiahiri ndabe ndi a n'asusu Igbo:

1. Nkebiahiri ndabe keaha
2. Nkebiahiri ndabe kenkwaaha
3. Nkebiahiri ndabe kenkwuwa

A ga-enyezi omumatuudi nkebiahiri ndabe ndi e deputara n'ebe a.

Nkebi hiri ndabe keaha na-eziputa aha ihe a na-ekwu maka ya. O nwere ike ino n'isiahiri ma o bu na mmeju di ka nnara. Ka e si achoputa ya bu site n'iju onye? Ma o bu gini?

Ima atụ:

- O gwara onye nkuzi na akwukwo ya furu
- Ngozị choro ka a gbaghara ya
- Ha kwara ka ihe niile siri mee

Nkebiahiri ndabe kenkwaaha bu udi nkebiahiri nke na-enye nkwa maka ihe a na-ekwu maka ya. A na-esite n'iju ajuju 'kedu udi' ma o bu 'kedu nke' achoputa ya.

Ima atụ:

- Nwata o bu maara ihe na-abara onwe ya uru
- Nwaanyi ahụ nke ji mkpo na-akpo gi
- Bunye ya oche nke di ogologo

Nkebiahiri ndabe kenkwuwa bu nke na-ekwu maka ngwaa. O na-eme ka a mata ka ihe siri mee, oge ihe jiri mee, ihe kpatara ihe jiri mee ma o bu ebe ihe mere.

Omumatuudi:

- Ha jere uka maka ta a bu ubochi uka
- Nna ya pịara ya ihe maka ime isi ike
- O guru akwukwo na mba Amerika ebe nna ya bi
- Anyi ga-arụ nnukwu ulo ma anyi nwee ezigbo ego.

4.0 MMECHI

Na yunit amumamu a, e lebara anya na nkebiahiri. A kwara udi nkebiahiri abuo putara ihè: nkebiahiri nnoro nwe na nkebiahiri ndabe. E mere ka a ghota na nkebi hiri ndabe na-adabere na nkebiahiri nnoronwe iji ziputa nghota. Isi nkebiahiri ma o bu nkebiahiri nnoronwe na-enwe nghota nke aka ya. E ziputara udi nkebiahiri ndabe ato ndi a: nkebiahiri ndabe keaha, kenkwaaha na kwa kenkwuwa.

5.0 NCHIKỌTA

A kọwara maka nkebiahiri na nkeji a. E ziputara udi nkebiahiri putara ihè: nkebiahiri ndabe na nkebiahiri nnozonwe. Nkebiahiri ndabe na-egosi onwe ya n'uzo ato: nkebiahiri keaha, nkebiahiri kenkwaaha na nkebiahiri kenkwuwa. Nkebiahiri ndi a na-adaberecha n'isi nkebiahiri iji nye nghota a choro.

6.0 IHE OMUME ONYE NKUZI GA-AMAAKI

1. Olee ndiiche di n'etiti nkebiahiri nnozonwe na nkebiahiri ndabe?
2. Nye omumatu ise ise na-adighi n'akwukwo a maka ndi a:
  - (a) Nkebiahiri ndabe keaha
  - (b) Nkebiahiri ndabe kenkwaaha
  - (ch) Nkebiahiri ndabe kenkwuwa

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Emenanjo, N.E. (2005). *Nchikota Asusu na Utosusu Izugbe*. Lagos: Longman Nigeria.

Ezeomeke, S.O. (2004). *Igodo Nghota Utosusu Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.

Ngoesi, M.C. (2000). *Nchikota Ihe Omumu nke Asusu Igbo*. (Revised Third Millenium edition). Nkpor: Optimal Press.

Ume, I.A.O., Ugoji, J.U., Dike, G.A. (2015). *Umi Nkwa Utosusu Igbo*. Onitsha: Kawuriz & Manilas Publishers.

Uba-Mgbemena, A. (2009). *Ntala Usoroasusu Igbo*. Ibadan: Pacific Publishers.

YUNIT 3 AHỊRỊOKWU NA ỤDỊ YA

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina Kpọm kwem
  - 3.1 Nkọwa ahịrịokwu na ụdị ya
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchịkọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPQLITE

Ihe mejuputara asụsụ bụ mkpuruokwu dị iche iche na-arụ ọrụ dị iche iche. O bụ mkpuruokwu ndị asụsụ nwere ka e ji asụ asụsụ. Mgbe a na-asụ asụsụ, ọ bụ mkpuruokwu dị iche iche dị n'asụsụ ka e ji asụ ya. Işu asụsụ bụ idokọta mkpuruokwu asụsụ nwere ọny n'uzo asụsụ nabatara iji ziputa nghota. A ga-eleba anya n'ogo ndokọ okwu nke a kpọrọ ahịrịokwu n'ebe a. A ga-eziputa ụdị ahịrịokwu dị iche iche na njirimara ha.

2.0 MBUNUCHE

A turu anya na e mesia ihe omumu a, na i ga:

- akọwa ihe bụ ahịrịokwu
- akọwa ụdị ahịrịokwu e nwere
- nye omumaatu ụdị ahịrịokwu ọ bula.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Nkọwa ahịrịokwu na ụdị ya

Ahịrịokwu bụ usoro okwu nwere nghota zuru oke. O nwere ike ibu otu mkpuruokwu ma ọ bụ karịa ndị edokoro n'ezị usoro iji nye nghota zuru oke.

N'asụsụ Igbo e nwere ụdị ahịrịokwu ndị a:

1. Ahiri mkpuruokwu
2. Ahirimfe
3. Ahirinha
4. Ahirinhaukwu

Ọ dị mkpa ka a mata na asụsụ ọ bụla nwere usoro ndokọ ahiriokwu nke ya. N'otu asụsụ, e nwere usoro ahiriokwu na-aputakarịcha ihe nwezie usoro ndaputa. Usoro ahiriokwu nke asụsụ Bekee na-agbosokari bụ nke a kpọrọ SVO (subject Verb Object). N'otu aka ahụ, asụsụ Igbo na-agbasokarịkwa usoro a – isiahiri, ngwaa na mmeju. Mgbe ụfọdụ ihe bụ ahiriokwu n'otu asụsụ nwere ike ghara ibụ ahiriokwu n'asụsụ ọzọ. Ya bụ, ọ dị mkpa imata iwu na-achi asụsụ ọ bụla iji mee nke ọma na ya bụ asụsụ.

Ahiri mkpuruokwu

Nke a bụ ụdị ahiriokwu nke ihe mebere ya bụ naanị otu mkpuruokwu. Ihe e ji akpọ ụdị mkpuruokwu a ahiriokwu bụ n'ihia na o nwere nghota zuru oke, onye ọ bụla maara asụsụ Igbo anaghị enwe mgbagwoju anya ighota ihe ha putara.

Ima atụ:

Ndeewo

Daalụ

Deeme

Bianu

Riwe

Cherekwa

Hapugodu

Bia

Jewe

Batanu

Batawa

Nnọonu

Ee

Mba dg.

A na-eji nnukwu mkpuruokwu amalite ha iji gosi na ha bụ ahiriokwu.

Ahirimfe

Nke a bụ ahiriokwu nwere otu echiche ma ọ bụ otu nghota putara ihè. Ọ na-enwe otu ngwaa zuru oke. Mgbe ụfọdụ, o nwere ike inwe ngwaa abụọ mana otu ga-aburiri ngwaa zuru oke ebe ngwaa ọzọ ga-abụ nke na-enye aka ime ka nghota ahiriokwu zue oke.

Ọmụmaatụ:

a. Anyị dị mma.

b. Ike agwula gi.

ch. Ole ka ha dị?

d. Nwaanyị ahụ dị ime amụọla nwa.

Ahiri a - c nwechara otu ngwaa mana ahiri d nwere ngwaa abụọ 'dị' na 'amụọla'. Ngwaa nke zuru oke bụ 'amụọla' n'ihia na ọ bụ ya mere ka a mara ihe mere n'ahiri okwu kpomkwem. Mana ngwaa 'dị' na-enye aka imata nwaanyị nke a na-ekwu maka ya. Ọ buru na e wepụ 'dị ime'

n'ahiriokwu ahụ, ọ ka ga-enwe nghọta zuru oke – “Nwaanyi ahụ amụọla nwa”.

Ahiriukwu

Ụdị ahiriokwu a na-enwe ngwaa abụọ ma ọ bụ karịa. Ọ na-egosi ihe nwere ike ime n'usoro. Ngwaa dị n'ahiriokwu na-egosi nghọta ole ahiriokwu nwere. Dị ka aha ahiriokwu a siri dị, ọ na-egosi ahiri nwekariri otu nghọta e jikoro ọnu. Ahiriukwu na-enwe opeka mpe nkebiahiri abụọ, otu nkebiahiri na-abụ nke nnoroonwe ebe nke ọzọ na-abụ nke ndabe.

Ịma atụ:

- a. Anyị ga-aga, mgbe ha bịara
- b. Ọ ga-ezu ike, ma-ike gwụ ya
- c. Nneka hụrụ ha, mgbe ha na-eri nri

Ahirinha

Ahirinha bụ ụdị ahiriokwu nwere ahiri nnoroonwe abụọ ma ọ bụ karịa. Ahiri ndị a bụ ndị ga-akwuru onwe ha, nwee ezi nghọta. Mgbe ọfodu a na-ejikari njiko ejikota ahiri ndị ahụ.

- a. Ụnu rie ji ka anyị rie ede.
- b. Aga m aga hụ ya ma ọ bụ ọ bịa hụ m.
- c. Ha na-agbasa ka anyị na-abata.
- d. Ụmụ ya siri nri tupu ha apụ.
- e. O tiri nnwa ya ihe ma gbaa ya ụkwụ.

Ahirinhaukwu (Ahirimgbagwo)

Nke a na-enwe ahiri nnoroonwe abụọ na otu ahiri ndabe.

Ịma atụ:

O tiri mkpụ mana o beghị akwa mgbe a pịara ya ihe.

Obi gara ahia ma gakwa akwukwo n'ih i onye nkuzi ya.

Ọ buru na agbado ukwu na mpụtara ahiriokwu wee kewaa ahiriokwu, a ga-enwe ụdị ahiriokwu ndị a:

1. Ahiri ajuju
2. Ahiri nkwusa
3. Ahiri ncho
4. Ahirintimwu
5. Ahiri ntimkpu dg.

NNWALE ONWE 1

Choputa ụdị ahiriokwu ndị ọzọ, nye nkowa, njirimara na omuma atụ nke ọ bula n'ime ha.

4.0 MMECHI

N'omumu ihe a, a kowara ahiri okwu di ka ndoko mkpuru okwu n'usoro asusu nabatara iji ziputa nghota dabara adaba. Ọ bụ mkpuruokwu di iche

iche ka a na-edoko ọ́nụ́ ị́jị́ meputa ahị́rị́okwu. A kọ́wara ụ́dị́ ahị́rị́okwu ndị́ a: ahị́rị́ mkpụ́rụ́okwu, ahị́rị́mfe, ahị́rị́ukwu, ahị́rị́nha, na ahị́rị́nhaukwu. E jiri ọ́mụ́maatụ́ kọ́waa nke ọ́ bụ́la n'ime ha.

5.0 NCHIKỌ́TA

Na nkeji a, e lebara anya n'ahị́rị́okwu na ụ́dị́ ya dị́ iche iche. A kọ́wara na ọ́ bụ́ mkpụ́rụ́ okwu dị́ iche iche ka e ji emebe ahị́rị́okwu. E jiziri ọ́mụ́maatụ́ gosi ụ́dị́ ahị́rị́okwu ndị́ pụtara ìhè́ n'asụ́sụ́ Igbo.

6.0 IHE OMUME ONYE NKUZI GA-AMAAKI

1. “Mkpụ́rụ́ okwu bụ́ ntọ́ala ahị́rị́ okwu”. Kọ́waa ahị́rị́okwu a nke ọ́ma.
2. Jiri atụ́ dabara nke ọ́ma kọ́waa ụ́dị́ ahị́rị́okwu anọ́ doro gị́ anya.
3. Olee ụ́dị́ ahị́rị́okwu ndị́ ọ́zọ́ e nwere n'Igbo?

7.0 NRỤ́TỤ́AKA/NGỤ́MI

Emenanjọ́, N.E. (2005). *Nchikọ́ta Asụ́sụ́ na Ụ́tọ́asụ́sụ́ Izugbe*. Lagos: Longman Nigeria.

Ezikeojiaku, P.A. (1989). *Fọ́nọ́lọ́jị́ na Ụ́tọ́asụ́sụ́ Igbo*. Ibadan: Macmillan Nigerian Publishers.

Ezeomeke, S.O. (2004). *Igodo Nghọ́ta Ụ́tọ́asụ́sụ́ Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.

Ume, I.A.O., Ugoji, J.U., Dike, G.A. (2015). *Ụ́mị́ Nkọ́wa Ụ́tọ́asụ́sụ́ Igbo*. Onitsha: Kawuriz& Manilas Publishers.

Ụ́ba-Mgbemena, A. (2009). *Ntọ́ala Usoroasụ́sụ́ Igbo*. Ibadan: Pacific Publishers.